

Anstalt och empowerment

TRE FÖRSÖK TILL BÄTTRE FRIGIVNING

CECILIA HEULE
LUNDS UNIVERSITET

EUROPEISKA UNIONEN
Europeiska socialfonden

LUNDS
UNIVERSITET

Omslag: Anfang Reklambyrå AB, Norrköping

Layout: Tina Ehsleben, Kriminalvårdsstyrelsen, Planeringsenheten, 2005

Tryckning: Kriminalvårdsstyrelsens reprocentral, 2005

Ytterligare exemplar kan beställas från:

Kriminalvårdsstyrelsen, Förlaget, 601 80 Norrköping. Fax nr: 011-496 35 17

Hemsida: www.kvv.se

Beställn.nr 4810

ISBN 91-85187-10-0

ISSN 1650-8335

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	5
ABSTRACT	7
KAPITEL 1 - BAKGRUND	8
FRIGIVNING FRÅN SVENSKA KRIMINALVÅRDSANSTALTER	8
BÄTTRE FRIGIVNING	8
EQUAL	9
PROJEKTENS INTENTIONER	9
STUDIENS SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	10
METOD	10
ETISKA ÖVERVÄGANDEN	11
KAPITEL 2 - DE ORGANISATORISKA RAMARNA	13
DEN TOTALA INSTITUTIONEN	13
KRIMINALVÅRDENS FÖRUTSÄTTNINGAR	14
PROJEKT – VISION OCH VERKLIGHET	15
EMPOWERMENT – TOLKNINGAR OCH FÖRUTSÄTTNINGAR	16
KAPITEL 3 - TRE FÖRSÖK TILL BÄTTRE FRIGIVNING	18
REDOVISNING FRÅN DE DE PROJEKTEN	18
FALL ETT – PROJEKT INTEGRATION PÅ TYGELSJÖ	18
FALL TVÅ – PROJEKT STORSTAD PÅ STORBODA	23
FALL TRE – PROJEKT KVINNOR PÅ SAGSJÖN	28
KAPITEL 4 - SLUTSATSER.....	34
OM FRIGIVNING	34
OM ANSTALT OCH EMPOWERMENT	35
OM INNOVATION OCH FÖRÄNDRING	36
SAMMANFATTNING	39
KÄLLFÖRTECKNING	41

FÖRORD

Kriminalvården har tillsammans med Hela Människan, Sveriges Kristna Råd, Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare, Kriminellas Revansch i samhället, Sveriges Muslimska Råd och Arbetsmarknadsstyrelsen bedrivit projektet *Bättre frigivning* under tiden 2002 – 2005. Samarbetet har skett inom ramarna för EQUAL – ett program inom den Europeiska socialfonden.

Arbetet har bedrivits i delprojekt på tre anstalter (Sagsjön, Storboda och Tygelsjö) och inom områdena kommunikation/opinion, hinder/möjligheter samt existentiella frågor. Dessutom har ett europeiskt samarbete skett med liknande projekt i Storbritannien, Tyskland och Frankrike.

Lokala projekt bedrevs på anstalterna Tygelsjö utanför Malmö, Storboda utanför Stockholm och Sagsjön utanför Göteborg. Storboda och Tygelsjö är anstalter för män medan Sagsjön är en anstalt för kvinnor. I dessa delprojekt skulle man pröva vissa metoder och arbetssätt som skulle hjälpa de intagna i samband med deras frigivning.

För att utvärdera hur det lokala arbetet inverkat på intagnas frigivning ingick forskningskommittén vid Kriminalvårdsstyrelsen ett avtal med Socialhögskolan i Lund om en utvärdering. Syftet var att beskriva hur frigivningen upplevs av dem det gäller, och för att se hur olika faktorer spelar in i den process som börjar i och med frigivning. Studien genomfördes 2003 -2004 av projektassistenten Cecilia Heule under ledning av professor Sune Sunesson.

Studien bygger på samtalsintervjuer gjorda med deltagare och personal från projekten inför och efter frigivning.

Strategierna för att delaktiggöra de intagna har varit olika för de tre frigivningsprojekten. På två av anstalterna har man lämnat över mycket ansvar och initiativ till deltagarna med den tredje anstalten såg det som anstaltens ansvar att utrusta de intagna med de redskap som behövdes för att de skulle kunna hjälpa sig själva.

► FÖRORD ◀

Studien kan utgöra ett diskussionsunderlag om intagnas inflytande och situation inför frigivningen. Den kan också vara en bra grund för att diskutera arbetsmetoder och organisation på enskilda anstalter.

Uppdrag som finansieras via Kriminalvårdens forskningskommitté publiceras fortlöpande i en särskild rapportserie i vilken denna rapport är den tolfte.

Forskningskommitténs ordförande

ABSTRACT

The aim of this study is to ascertain the extent to which the needs of participants in three prison release projects have been met. It also seeks to examine the development of the three projects focusing on their interpretation and implementation of empowerment methods. Erving Goffman's theory on total institutions has been of use in understanding the difficulties encountered by the projects. The study is based on interviews with participants and staff from the projects before and after release. The strategies used in the three projects to empower participants vary. In two of the prisons inmates who were mobilised to work in the projects were encouraged to use their initiative and on responsibilities. The mission challenged them to start a project for themselves and others but they were faced with organisational resistance and conflicts as they tried to work in new ways. Many of those involved expressed the importance of basic needs such as housing, a social network and employment after their release. The third project took a different approach to the use of empowerment as a strategy. The responsibility for organisational change and the mobilisation of resources was placed on the prison staff. Contacts and organisations outside the prison were encouraged and the project sought to expand its network outside the prison walls. There was no mobilisation of a group of inmates aiming for change. Meetings after release have shown that many of these contacts have continued. The development of the three projects can be understood by understanding the organisational background of their launch.

KAPITEL 1 - BAKGRUND

FRIGIVNING FRÅN SVENSKA KRIMINALVÅRDSANSTALTER

I brottsförebyggande syfte finns ett gemensamt intresse av att frigivna från landets fängelser anpassas till samhället. Brister inom området drabbar inte bara de intagna utan påverkar också medborgarnas trygghet negativt. Denna slutsats dras i BRÅ-rapporten ”Frigivning från Fängelse” (1998:6). Rapporten pekar på ett ökat behov av samverkan mellan myndigheter i samband med frigivning och författaren hävdar att de frigivnas hemkommuner borde ha ett särskilt intresse eller ansvar för att detta sker.

Många frigivna frigges till en oordnad social tillvaro. Rapporten ”Från anstalt till livet i frihet” (BRÅ 2000:20) beskriver hur osäkra de frigivnas bostadsförhållanden är. Minst en tredjedel av de frigivna i undersökningen var arbetslösa efter anstaltsvistelsen. En stor del av dem visade sig ha dålig ekonomi och socialbidrag uppgavs vara den vanligaste försörjningskällan efter frigivning. Över två tredjedelar hade missbruksproblem av något slag och ungefär hälften hade ett umgänge som - åtminstone delvis - bestod av andra missbrukare eller kriminella.

Ovan nämnda brister inom frigivning från svenska fängelser utgör bakgrund till de lokala frigivningsprojekt som gemensamt skulle komma att benämnas ”Bättre Frigivning”. I denna studie har de intagna fått berätta om hur de ser på sina behov inför frigivning och på de tre frigivningsprojekten.

BÄTTRE FRIGIVNING

I maj år 2002 gick tio svenska organisationer in i ett samarbete för att arbeta kring ämnet bättre frigivning från svenska fängelser. Av deltagarorganisationerna var tre regionala och sju nationella. De som gick in i partnerskapet var Hela Människan, Sveriges Kristna Råd, Kriminalvårdsstyrelsen, Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare, Kriminellas Revansch i Samhället, Sveriges Muslimska Råd, Arbetsmarknadsstyrelsen samt de regionala kriminalvårdsmyndigheterna Göteborg Hisingen/förorter, Stockholm Norr och Malmö Söder. Samarbetet sker inom ramarna för EQUAL – ett program inom den Europeiska socialfonden. I ett avsnitt nedan beskriver jag utförligare hur programmet är upplagt och vad det går ut på.

Kontakten med ESF-kontoret inleddes av Hela Människan och Sveriges Kristna Råd som senare fick med sig Kriminalvårdsstyrelsen. Hela Människan hade genom Bertil Rickäng gjort en förstudie om frigivning från anstalter. I denna hade man undersökt vilka behoven var och hur dessa bäst skulle tillgodoses. Man sökte också finna svar på frågor som huruvida Hela Människan skulle kunna vara en sammanhållande länk i insatser för förbättrad frigivning. Undersökningen visade att förbättrad frigivning är en komplicerad process som berör många olika verksamheter. Förstudien föreslog att Hela människan skulle gå in som koordinator i ett nätverksarbete av olika huvudmän bland verksamheter som bedrivs inom området.

Genom personliga kontakter knöts senare de övriga organisationerna till projektet.

Av ett tjugotal anstalter i Sverige som anmälde sitt intresse att delta i projektet valde man ut tre. Dessa var *anstalten Tygelsjö* utanför Malmö, *anstalten Sagsjön* utanför Göteborg samt *anstalten Storboda* utanför Stockholm. I dessa lokala delprojekt skulle man pröva vissa metoder och arbetssätt som skulle hjälpa de intagna i samband med deras frigivning.

EQUAL

EQUAL är ett program inom den Europeiska Socialfonden som syftar till att minska diskrimineringen på arbetsmarknaden och till att främja mångfalden. Programmet har kommit som en följd av ett beslut som togs av EUs 15 medlemsländer genom Amsterdampfördraget 1997, om ett samarbete som skulle kallas för den europeiska sysselsättningsstrategin. Den totala budgeten för EQUAL-programmet i Europa under perioden 2001 – 2006 är 2 487 miljoner euro. Sveriges del är 81 miljoner euro eller cirka 700 miljoner kronor. Denna delas av 46 s.k. utvecklingspartnerskap varav Bättre Frigivning är ett. All finansiering inom EQUAL kräver medfinansiering på 50 procent. Motiveringen från bidragsgivaren är att det är de hängivna som är beredda att satsa något själva som kommer att söka. Man menar också att medfinansiering ger en större slagkraft och bredare och mer varaktiga resultat.

Programmet är komplext och ambitiöst. För att bli godkänt som ett utvecklingspartnerskap måste man uppfylla ett antal krav. Ett av dessa är ett brett sektorsöverskridande samarbete med andra organisationer inom landet som bildar ett s.k. utvecklingspartnerskap (UP). Ett annat är ett transnationellt samarbete med ett antal organisationer i andra EU-länder för utbyte av erfarenheter och för att kanalisera spridning av kunskaper man vunnit genom projekten. För att realisera dessa samarbeten måste en organisation

byggas upp samt en struktur för möten, beslutsfattande och genomförande upprättas. Vissa tjänster måste tillsättas som t.ex. en nationell och en transnationell koordinator.

Programmet har ett antal ideologiska eller instruerande påbud som projekten måste förhålla sig till och regelbundet redovisa sina resultat inom. Arbetet inom projekten måste präglas av delaktighet/ empowerment. Jämställdhet mellan kvinnor och män samt mångfald skall eftersträvas. Projekten uppmuntras att vara nyskapande och innovativa, och det är meningen att erfarenheterna skall spridas och påverka de politiska systemen.

EQUAL är uppbyggt av tre faser. Under den första – *etableringsfasen* – skall problemområden identifieras och lösningar hittas. Början av utvecklingspartnerskapet formas av några organisationer som också gör den första formella ansökan. Tanken är att idéerna testas och man redovisar hur man lyckats med att fylla dem med innehåll. I den andra fasen – *genomförandefasen* – skall organisationen byggas upp, partnerskap och rutiner formeras nationellt och internationellt. Det är i denna fas som projekten genomförs, metoderna prövas och växer fram. Under *spridningsfasen* som är den tredje fasen är tanken att de samlade resultaten från partnerskapen skall påverka praxis inom politik och näringsliv såväl nationellt som inom hela EU. Alla EQUAL-projekt skall ha någon form av utvärdering kopplad till sig.

PROJEKTENS INTENTIONER

En gemensam målsättning uttrycktes i Bättre Frigivnings ansökan till ESF-rådet:

”Projektet vill medverka till att system och rutiner/modeller utvecklas som gör att klienternas egna resurser tillvaratas och förstärks under frigivningsarbetet. Vidare vill projektet tydliggöra och förbättra samverkan mellan myndigheter, organisationer,

ideella föreningar, företag m.fl. i syfte att åstadkomma största möjliga kontinuitet och kompetens under hela frigivningsprocessen. Genom att engagera människor i olika insatser och sprida kunskap om goda erfarenheter vill projektet påverka det omgivande samhällets diskriminerande förhållningssätt av fd kriminella som *en gång kriminell alltid kriminell*. Det övergripande målet med projektet är att klienter vid frigivning skall tillförsäkras sina grundläggande rättigheter dvs. arbete, bostad och social service. Avsikten är att insatserna dokumenteras i forskning och oberoende utvärderingar” ... ”Projektet vill ge exempel på att man med en gemensam helhetssyn och en kompetent samverkan mellan olika parter och kontinuitet i insatserna ökar möjligheten för den tidigare dömda att återta ett ordnat arbete eller sysselsättning, bostad och förankring i ett personligt nätverk.”

Utifrån denna övergripande målsättning har de tre lokala frigivningsprojekten satt upp egna mål och begränsningar samt bestämt sig för att pröva vissa strategier. Dessa är redovisade var för sig i kapitel tre. Det fanns i projektens målformuleringar en samsyn om att deltagarna skulle göras delaktiga i beslutsprocesser. Projekten hade även vissa gemensamma utgångspunkter som uttrycks i citatet ovan, nämligen en medvetenhet om nödvändigheten för de intagna att få sysselsättning, bostad och förankring i ett personligt nätverk för att kunna lyckas med integration i samhället.

STUDIENS SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med denna studie är att undersöka hur de intagna upplever att frigivningsprojekten har fungerat i förhållande till deras behov vid frigivning. Vidare söker studien förstå processerna vid uppstarten av dessa försöksverksamheter.

Frågor som har varit av särskilt intresse är:

- Svarar verksamheterna för de intagnas behov inför frigivning?
- Hur har projekten lyckats nå sina målsättningar om en bättre frigivning?
- Vad händer då dessa anstalter skall implementera metoder som uppmuntrar de intagnas delaktighet och empowerment?

METOD

Slutsatserna i denna studie bygger på samtalsintervjuer gjorda med intagna som deltagit i frigivningsprojekten på anstalterna Tygelsjö, Sagsjön och Storboda. Ursprungligen var tanken att intervjua intagna från samtliga anstalter en gång före och två gånger efter frigivning. Syftet med detta var att se hur deras frigivning fungerade och vilken roll projekten spelade i denna process. Av olika skäl har detta inte fungerat som planerat på anstalterna Tygelsjö och Storboda.

På Storboda kom man igång senare med verksamheten än på de andra anstalterna och gruppen bestod av intagna som oftast inte stod inför en nära liggande frigivning. Flera av dem skulle komma att omplaceras inför frigivningen, vilket försvårade mina möjligheter att träffa dem i samband med denna. Dessutom blev projektet mindre relevant att följa upp då det inte var direkt kopplat till just deltagarnas frigivning.

På Tygelsjö gjorde jag intervjuer både före och efter frigivning med pilotgruppen under första halvåret 2003. Med gruppen som följde uppstod problem på grund av att den havererade – något som finns bättre beskrivet i avsnittet om Tygelsjö¹. Det var givande att intervjua två av

¹ Man beslutade att lägga ner verksamheten under en tid efter att den intagne som blivit tongivande i gruppen starkt motsatte sig konceptet. Han ansåg sig vara motarbetad av

dessa intagna men inte så meningsfullt att göra uppföljningsintervjuer eftersom projektet hade avbrutits. Det skulle sedan komma att dröja innan fler grupper kom igång. Framför allt berodde detta på överbeläggning på anstalten.

På Sagsjön har projektet haft en mer odramatisk utveckling och varit riktad till hela anstalten. Därför har jag kunnat följa vår ursprungliga planering. Jag har besökt anstalten regelbundet och intervjuat kvinnor en månad före, en månad efter och – i tre fall - ett halvår efter deras frigivning.

Då det stod klart att de tre projekten genomgick så olika processer och att vår ursprungliga planering att följa upp deltagarnas frigivning inte skulle fungera, blev det mer intressant att följa projektens utveckling genom deltagarnas berättelser. För att få ytterligare ett perspektiv har jag även intervjuat projektledare och medarbetare på respektive anstalt. Detta gjorde jag eftersom jag efter en tid tyckte att jag behövde deras berättelser för att få svar på frågor som väckts hos mig efter att ha samtalat med de intagna. Utöver projektledare på respektive anstalt har jag intervjuat två vårdare och fängelsepastorn på Storboda. På Tygelsjö har jag utöver projektledaren intervjuat arbetsförmedlaren. Slutligen har jag på Sagsjön utöver projektledaren intervjuat den ställföreträdande kriminalvårdsinspektören.

På Sagsjön har jag träffat åtta kvinnor inför frigivning. Fem av dem har jag kunnat nå för uppföljningsintervjuer. På Tygelsjö har jag intervjuat sju intagna inför frigivning och gjort uppföljningsintervjuer med tre. Inga uppföljningsintervjuer har gjorts med de intagna på Storboda, där jag vid två tillfällen samtalat med sammantaget sex intagna som deltog i projektet. Samtalsintervjuerna har varierat i längd, alltifrån en halvtimme upp till drygt en och en halv timme.

anstaltens personal och kontrollsystem.

Uppföljningsintervjuerna har ofta dragit ut på tiden. De intagna har haft mycket att berätta och varit avspända i intervjumiljön. Oftast har samtalet skett i lugna caféer eller lunchrestauranger som den frigivna själva fått utse. Samtalen har bandats och skrivits ut i sin helhet. Totalt har jag utfört trettio två samtalsintervjuer med intagna /frigivna och åtta samtalsintervjuer med personal från projekten.

Samtalen har rört de intagnas behov, projektens utveckling och hur de intagna upplever sitt deltagande i dessa. Frågorna har varit semi-strukturerade. Jag har tillåtit mig att följa sidospår som har varit relevanta för studiens syfte. Intervjuerna är i huvudsak gjorda under 2003 med undantag av ett besök jag gjorde på Tygelsjö i juni 2004. Studien har ingen möjlighet att spegla eventuell utveckling som skett på de båda andra anstalterna under 2004.

För att förklara de svårigheter som uppstått under projektens utveckling har jag framför allt använt mig av Erving Goffmans teori om totala institutioner. Genom att förstå de skillnader som finns mellan organisationerna han beskriver - de totala institutionerna - och de empowerment-inspirerade metoder som projekten skulle arbeta enligt, kan många svårigheter som projekten stött på förklaras. Dessa skillnader beskrivs ingående i kapitel två, som utgör en teoretisk bakgrund.

ETISKA ÖVERVÄGANDEN

Detta är en fallstudie av tre frigivningsprojekt där de slutsatser som är generella eller överförbara på andra situationer är värda att fokusera på. Syftet är inte att lyfta fram enskilda individer – vare sig gällande personal eller intagna – utan att redogöra för sådant som har varit intressant för vårt syfte. Jag har därför valt att inte nämna vare sig personal eller intagna vid namn utan yrkesbeteckning eller position inom projektets ramar.

Att anstalterna nämns vid namn har två orsaker. Dels är det lätt att ta reda på vilka de är genom mediabelysning och annan uppmärksamhet projekten har fått. Dels är det viktigt att känna till olikheter mellan dessa anstalter för att förstå det specifika utvecklingsmönster projekten genomgått.

KAPITEL 2 - DE ORGANISATORISKA RAMARNA

DEN TOTALA INSTITUTIONEN

Fängelser hör till de organisationer som Erving Goffman kallar totala institutioner. I sin klassiker "Asylums" som första gången kom ut år 1961 beskriver han vad som kännetecknar dessa enheter. Jag kommer nedan att sammanfatta innebörden av en total institution i syfte att förstå omständigheterna som frigivningsprojekten befinner sig i.

Goffman menar att den centrala gemensamma faktorn för totala institutioner är att man har brutit ner barriärerna som vanligtvis separerar livets tre sfärer; sömn, fritid och arbete. (Goffman -91, s 17). Mänskliga behov hanteras av den byråkratiska organisationen för hela grupper av människor. Då dessa människor hanteras just i grupp kan detta ske under övervakning av personal vars huvuduppgift är – inte vägledning utan snarare övervakning (s 18). På de totala institutionerna finns en uppdelning mellan en stor grupp som skall hanteras - i vårt fall s.k. intagna - och ett mindre antal övervakande personal. De intagna lever på institutionerna och har en begränsad kontakt med yttervärlden. Personalen arbetar ofta åttatimmars skift och är socialt integrerade i samhället utanför.

Goffman skiljer på olika typer av totala institutioner. Fängelser hör till dem som organiseras för att skydda samhället mot vad som upplevs som hot för avsiktlig skada. Det finns andra typer av totala institutioner såsom t.ex. vårdhem, mentalsjukhus, arbetsläger och armébaracker (Goffman – 91, s 16). Gemensamt för dessa är att personal och inneboende tenderar att se på

varandra med snäva stereotypa föreställningar:

"Each grouping tends to conceive of the other in terms of narrow hostile stereotypes, staff often seeing inmates as bitter, secretive, and untrustworthy, while inmates often see staff as condescending, high-handed and mean. Staff tends to feel superior righteous; inmates tend, in some ways at least, to feel inferior, weak blameworthy and guilty."

Goffman – 91, s 18

Social mobilitet mellan dessa två skikt är mycket begränsad och den sociala distansen är stor. En uppgift för de anställda är att förmedla information från de intagna till högre personalnivåer. Information som personal har rörande de intagna vidarebefordras dock nedåt endast i mycket begränsad utsträckning. Dessa restriktioner gällande kontakt mellan personal och intagna anses förstärka den stereotypa bild dessa grupper har av varandra. Avståndet gör det lättare för personal att inte gripas av sympati då restriktioner ges eller indragna rättigheter dras in.

På de totala institutionerna förväntas ofta de intagna utföra någon typ av arbete. Detta arbete belönas dock inte enligt de system eller normer som råder i samhället utanför. Ibland krävs så lite arbete av de intagna att de blir uttråkade. I andra fall liknar arbetstakten slavarbete. Oavsett om arbetet kräver för lite eller för mycket, menar Goffman att den intagne som var arbetsorienterad utanför institutionen tenderar att demoraliseras av arbetssystemet på den totala institutionen. Ur ett frigivningsperspektiv är detta negativt då målsättningen måste vara att den frigivne maximerar sina möjligheter till integration i

samhället och till arbetslivet utanför murarna.

Goffman beskriver hur individer som tas in på totala institutioner genomgår en process från en egen identitet skapad av de sociala omständigheterna i den värld han kommer ifrån, till en självutplåning som innebär en standardiserad individ som skall passa institutionens ramar. Inte nog med att personens identitet successivt bryts ner då han inträder i organisationen, den kommer aldrig att bli densamma igen då han lämnar den. Information om vem individen var – social status och beteende i det förflutna – samlas dock in och arkiveras så att den finns tillgänglig för personal. Senare kan denna information användas för att omvända den intagne genom beaktelser i grupp eller individuellt. Detta kan ske genom psykiatriker, politiker, militärer, eller religiösa företrädare beroende på vilken typ av institution det gäller.

Ett annat sätt att utplåna den egna identiteten sker genom regelbundna kroppsvisitationer och kontroll av personliga ägodelar i sovkvartieren - antingen rutinmässiga eller när problem uppstår. Dessa innebär ett intrång i individens möjlighet till integritet och personlig sfär. Ytterligare sätt att utplåna individernas egen identitet sker genom de namnsystem som personal använder för de intagna. Oavsett vad personen har kallats tidigare får han en ny benämning genom institutionens namngivningssystem. Denna utplåning av individens eget jag och anpassning till anstaltens institutionella liv kommer sannolikt att ställa till problem vid frigivning då eget ansvar och initiativkraft är en förutsättning för framgång i samhället.

Goffman citerar McCleary som beskriver hur en gemensam känsla av orättvisa och bitterhet gentemot omvärlden uppstår då behandlingen i fängelserna inte står i proportion till straffet som de intagna har fått;

“By their reasoning, after an offender has been subjected to unfair or excessive punishment and treatment more degrading than that prescribed by law, he comes to justify his act which he could not have justified when he committed it. He decides to get even for his unjust treatment in prison and take reprisals through further crime at the first opportunity. *With that decision he becomes a criminal.*”

Mc Cleary 1953 s 24

Erving Goffmans slutsats är att totala institutioner är att de huvudsakligen fungerar som förvaringsinrättningar, men att institutionerna ofta själva beskriver sina metoder och handlingar i andra termer (Goffman – 91 s 73). Denna motsättning mellan vad de faktiskt gör och vad de officiellt säger att de gör försvårar den öppenhet och dialog som rimligtvis bör ligga till grund för ett framgångsrikt förändringsarbete. I studien har denna skillnad vid flera tillfällen gjort sig påmind genom de olika beskrivningar av verkligheten som målas upp av personal respektive de intagna.

KRIMINALVÅRDENS FÖRUTSÄTTNINGAR

Sättet att hantera brottslingar präglas av olika omgivande faktorer såsom lagstiftning, tidsanda och samhällsutveckling. Foucault beskriver i boken ”Övervakning och straff” hur fängelser genom tiderna har präglats av samhällsutvecklingen och hur innovationer inom t.ex. medicin, teknik eller psykologi har påverkat synen på disciplineringen. Han menar att institutionerna – i detta fall fängelserna - blir kunskapsproducenter. De skapar kunskap om de fångar som de valt ut åt sig – kunskap som bekräftas av den apparat som utgår från dem (Sunesson i förordet till Foucault, 2001).

Trots att Goffmans beskrivning av totala institutioner skrevs under sextiotalet är den högst relevant mer än fyrtio år senare. Men mycket har skett inom synen på disciplineringen både inom mentalvård och inom kriminalvård. Kenneth Petersson (2003) hävdar att kriminalvården liksom många andra institutionella praktiker är länkad till en pågående politisk förändring, där liberala tankar och idéer om den självstyrande människan, om personlig autonomi, egenmakt och självreglerade val präglar önskade arbetsmetoder. Han citerar ett betänkande från straffkommittén om ett reformerat straffsystem (SOU 1995:91):

”...det (kan)...inte förnekas att ett frihetsberövande straff innefattar många negativa inslag och för med sig många oönskade effekter. Detta är ett skäl till att begränsa användningen av frihetsstraff så långt det är möjligt och söka andra, alternativa former av straff. Men det finns i dag inte möjlighet att undvara fängelse i straffsystemet. Uppgiften bör därför vara att, i den mån fängelsestraff måste utdömas, ge verkställigheten ett innehåll som så långt det är möjligt begränsar de negativa följderna av ett frihetsberövande.”

Det finns uppenbara motsättningar mellan den totala institutionens drivkrafter och intentionerna i den nya diskurs som Petersson beskriver ovan. Han menar dessutom att den straffrättsliga diskursen präglas av ambivalens då man å ena sidan försöker begränsa användningen av frihetsstraff och minimera dess negativa följder. Å andra sidan skärper man straffmättningsbestämmelserna (Petersson 2003).

I organisationer råder en inneboende tröghet för förändringar (jfr Ahrne -99, Hofstede, -93). Maktstrukturer inom organisationer upprätthåller den rådande ordningen. Henning Bang anser det vara lättare att påverka de synliga kulturuttrycken än att ändra organisationens normer, värderingar och verklighetsuppfattning. Han menar att man utan alltför stora problem kan

ändra rutiner, procedurer, belöningsystem eller fysisk utformning. Däremot hävdar han att det är nästan omöjligt att ändra en organisations normer och värderingar (Bang, 1999). Nya direktiv och metoder för kriminalvården i Sverige kan vara svåra att förankra om de skiljer sig alltför mycket från de arbetsrutiner och synsätt som de anställda skolats in i.

I Riksrevisionsverkets skrift ”Effektivare kriminalvård – en hinderanalys” (1999:27, s 144) bekräftas tesen om svårigheter att förändra kriminalvårdspersonalens synsätt efter en modern kompetensprofil. Synen på vad arbetet med de intagna skulle innehålla var en annan då majoriteten av dagens personal anställdes. I rapporten menar man även att det krävs en längre grundutbildning hos personalen som brister i kunskaper för att nå framgång i arbetet med påverkans- och behandlingsprogram. Ett förslag till alternativ beskrivs där man i ökad utsträckning anlitar externa resurser för att tillgodose särskilda kompetensbehov, t.ex. terapeuter och beteendevetare. Inom projekt Bättre Frigivning har det funnits en strävan efter att i frigivningsarbetet tillvarata kompetens och resurser från andra organisationer än kriminalvården. Dessa försök har haft varierande framgång. Att de intagna som medverkat i denna studie efterfrågar dessa kontakter och utomstående resurser råder det inga tvivel om.

PROJEKT – VISION OCH VERKLIGHET

De verksamheter som står i fokus i denna utvärdering drivs i projektform. Det har blivit allt vanligare att pröva nya metoder och att genom projekt finansiera insatser inom traditionella organisationer. Ingrid Sahlin – Andersson (1996, s 119) beskriver projekt som en medveten satsning som etableras och drivs med ett uttalat syfte att hantera eller lösa en avgränsad uppgift eller ett specifikt problem.

Men projekt är inte alltid så enkla att förstå. Ett projekt kan ha olika syften och mål beroende på vem du frågar. De olika intressenterna i ett projekt har oberoende av samverkande planering egna intressen och mål som utgör grunden för engagemanget. Det är därför inte alltid lätt att avgöra vilka resultat som kan anses vara bra eller dåliga i ett samarbetsprojekt. Sjöholm (1996, s 198 – 199) menar att det av denna orsak är viktigt att utforska hur de olika intressenterna definierar sin verklighet, sin kultur, och att försöka förstå vem och vad det är som avgör huruvida ett resultat är bra eller dåligt. Hon menar att det kan innebära en mängd svårigheter att arbeta med projekt. Arbetet med att förankra och motivera projektet på den egna förvaltningen kan liksom administration ta mycket kraft. Det är en lång process att dels ansöka om pengar men även att hålla idén vid liv på den egna arbetsplatsen. Konkurrens finns ständigt från den reguljära verksamheten och stödet för projektet kan mattas av när det lyckade resultatet uteblir.

EMPOWERMENT – TOLKNINGAR OCH FÖRUTSÄTTNINGAR

Idag talas det allt oftare om klienters och intagnas medinflytande och arbetsmetoder som eftersträvar utsatta individers empowerment. Jag har beskrivit att liberala tankar om den självstyrande människan sedan en tid präglar den diskurs kriminalvården stakar ut som eftersträvansvärd. Men direktiv om delaktighet och empowerment kommer även från programmet EQUAL. I projekt Bättre Frigivning ville man uppmuntra deltagarnas egna initiativ i det lokala frigivningsarbetet. Man ville göra dem delaktiga i projekten.

Empowerment är ett mångtydigt begrepp som har sina rötter i fundamentalt olika ideologiska riktningar. Å ena sidan används begreppet inom individualistiska ideologier med betoning på individens ansvar och metoder som

bygger på hjälp till självhjälp. Men begreppet har även rötter i mer kollektivistiska ideologier (jfr Adams, 2003). Dessa mer radikala riktningar finner man inom rörelser mot rasism och diskriminering; inom befrielseideologier i Sydafrika och Sydamerika samt inom olika medborgarrättsrörelser där betoningen legat på organisering i grupp med syfte att förändra omvärlden. Nedan följer beskrivningar av vad empowerment är enligt två av de mest inflytelserika förespråkarna under senare decennier – Barbara Solomon som kämpat för svartas rättigheter i USA samt Paulo Freire som utvecklat pedagogik för de förtryckta i Brasilien;

"Empowerment ämnar hjälpa individer att se sig själva som möjliggörare då det gäller att finna lösningar på sina problem"

Solomon 1976

"Empowerment är en konsekvens av befriande kunskapsinläring. Makt är inte given, utan skapad inom praktiken som växer fram då medarbetare (co-learners) tillsammans involverar sig i gemensam sak. En kritisk medvetenhet är basen för denna upptäckt och denna tar sig uttryck i ett gemensamt agerande gentemot ömsidigt överenskomna mål. Utbildning som har empowerment som mål skiljer sig från traditionell utbildning både genom sitt fokus på grupper (snarare än på individer) och genom sitt fokus på kulturell förändring snarare än på social anpassning."

Freire Glossary; Heaney, Tom

Anna Meeuwisse (1999) skriver i sitt bidrag till demokratiutredningen att det finns en risk att empowermentbegreppet i likhet med andra trendkänsliga begrepp som delaktighet, medinflytande endast kan komma att fylla en retorisk funktion eller att det i själva verket utnyttjas för att legitimera ett minskat offentligt ansvarstagande. Hon hävdar att en risk med begreppet som empowerment är att de uttolkas på helt olika sätt av olika parter med olika intressen. Att direktiv

om målgruppers inflytande och delaktighet kan komma i oväntade skepnader bekräftas av Helene Lathi – Edmark (2002). Hon har gjort en kunskapsöversikt över olika förortsprojekt där direktiv ovanifrån om brukarnas delaktighet i praktiken kan innebära en lång uppbyggnads- och planeringsperiod genomförd av personal där en liten grupp brukare ”tas som gisslan på slutet”.

Då metoder som bygger på de intagnas initiativ, delaktighet och inflytande konfronteras med den totala institutionen uppstår minst sagt intressanta processer. Denna skrift visar tre exempel från svensk kriminalvård som på olika sätt har förhållit sig till målsättningen om de intagnas delaktighet och medinflytande.

KAPITEL 3 - TRE FÖRSÖK TILL BÄTTRE FRIGIVNING

REDOVISNING FRÅN DE TRE PROJEKTEN

Denna studie vill ta vara på erfarenheterna från de tre lokala försöken till förbättrad frigivning. Utgångspunkterna för dessa projekt har varit olika. Geografiskt befinner de sig på olika håll. De har olika säkerhetsgrad och kultur. En av anstalterna är en kvinnoanstalt. Projekten valde dessutom att ha olika fokus på målgrupp och inriktning.

De olika förutsättningar som funnits lokalt har banat väg för skilda arbetsmetoder och olika syn på hur de intagnas delaktighet bör främjas. Inom projektens nätverk kan det finnas varierande anledningar till att man valt att ingå i samarbetet inom EQUAL och detta påverkar också hur de lokala projekten utvecklas. Jag kommer nedan att beskriva dessa lokala utgångspunkter samt centrala händelser under uppstarten av de olika projekten.

FALL ETT – PROJEKT INTEGRATION PÅ TYGELSJÖ

LOKALA UTGÅNGSPUNKTER

Tygelsjöanstalten ligger ungefär en mil söder om Malmö ute på slätten som sluttar mot Öresund. Det är en öppen anstalt med plats för 66 manliga intagna. En del är långtidsdömda och en del har flera domar bakom sig. Mellan 50 – 60 procent har invandrarbakgrund. Till Tygelsjö kan man få komma om man inte anses ha något drogmissbruk. Anstalten har en ambition av att vara en

drogfri anstalt. En intagen på Tygelsjö har möjlighet att bli prövad för s.k. §34-vistelse, IÖV-utsluss och frigång.

Sedan flera år tillbaka bedrivs ett samarbete mellan arbetsförmedling och anstalt som reglerats i ett samarbetsavtal. En platsförmedlare från arbetsförmedlingen som arbetade mot Tygelsjöanstalten berättade i en intervju (somnaren 2003) att hon sedan en tid hade arbetat upp ett förtroendekapital som gett henne stor rörelsefrihet på Tygelsjö. Tillsammans med Tygelsjös kriminalvårdsinspektör började hon skissa på hur ett lokalt EQUAL-projekt kunde se ut. Den grupp som man lyckats sämre med ur ett arbetsmarknadsperspektiv var invandrare som är födda utanför Norden. Detta skulle komma att bli den lokala målgruppen då man bildade pilotgruppen.

Fram till årsskiftet 2002/2003 var platsförmedlaren ansvarig och tongivande när det gällde struktur och tankar kring hur projektet skulle drivas. Speciellt kom hennes radikala tolkning av empowermentbegreppet att vara tongivande efter rekryteringen av den första s.k. pilotgruppen. Under de första månaderna – hösten 2002 – försökte man få de intagna så pass delaktiga att de senare skulle kunna driva projektet. En projektledare som tillträdde januari 2003 rekryterades från vårdpersonalen på Tygelsjöanstalten. En annan part i projektet var en präst från Svenska Kyrkan som skulle ge kurser i förståelse för olika kulturer.

LOKALA MÅLSÄTTNINGAR

I projektansökan angavs Tygelsjöanstaltens lokala målsättningar. I strävan efter att lyckas bättre i utslussning av friviliga invandrare på den svenska arbetsmarknaden ville man erbjuda dessa ett nytt utbildningsprogram. I samband med detta ämnade anstalten utöka sitt samarbete med arbetsförmedlingen, KRIS och Svenska Kyrkan. De intagna skulle göras delaktiga och stå i centrum för projektet.

PROJEKTETS UTVECKLING

Arbetet i den första gruppen fokuserades främst på att bryta ner de hinder som invandrare kunde ha då de försökte att komma ut på arbetsmarknaden. Dessa ansågs vara språkliga, kulturella eller sociala:

”Om dom lär sig att fungera på svenska arbetsplatser så är alla arbetsplatser öppna för dom. Arbetsgivaren vill ha arbetskraft som har social kompetens. Inom kriminalvården finner jag mestadels människor som inte klarar det mest elementära, som samarbetsförmåga. Det gäller även svenskar. Men invandrarna har ju även sina kulturella ryggsäckar med saker som gör att vi svenskar inte riktigt förstår vad de gör ibland. Vi känner inte igen varandras koder. Detta innebär en ytterligare belastning för dom.” ... ”Så det dom behöver är nycklarna att överbygga sitt gamla tänk som dom har i ryggsäcken. Svenskarna har ju redan den koden”.

Arbetsförmedlaren våren 2003

Man arbetade i grupp, ibland med projektsamordnare eller arbetsförmedlare och ibland med stöd av en präst från Svenska Kyrkan. Studiebesök gjordes på olika platser för att öka den kulturella förståelsen eller förståelsen för den svenska arbetsmarknaden. Ofta fick deltagarna frigång för att arbeta på en praktikplats med förhoppning till en mer varaktig anställning efter muck. Projektledarna berättade att man inte hade lyckats med att knyta till sig de frivilligorganisa-

tioner som fanns med i det övergripande projektets målsättning. Man spekulerade över huruvida många frivilligorganisationer var mindre aktiva i Skåne än på andra platser i landet. Tidsbrist var en annan förklaring till varför projektet inte hade lyckats upprätta ett samarbete med socialtjänsten för exempelvis diskussioner kring bostäder, försörjning eller barn.

Det fanns två planerade delprojekt med syfte att förmedla kontakter och information till de intagna. Det ena var att inreda och driva ett s.k. visionsrum² utifrån en vision som Peter Söderlund från KRIS hade haft. Dessutom fanns en ambition att göra en manual eller handbok om frigivning. Denna skulle göras av de intagna för de intagna.

Tygelsjöprojektets sätt att arbeta med empowerment innebar en ambition att göra de intagna delaktiga i driften av projektet. Särskilt uttalades denna vision av platsförmedlaren;

”Det är inte personalen på Tygelsjö som skall göra manualen. Det är de intagna: Varsågod, papper och penna. Datorer finns där.” ... ”All text som de skriver skall vara o censurerad. Ingenting som de skriver skall ändras utan det skall skickas ut som det är. Men i en manual som skall användas måste svenskan vara rätt. Men sjunget skall vara deras eget. Annars blir det ingen empowerment. Annars blir det ju bara som att tjänstemännen låter dom leka. Det blir inte bra. En sak som för mig i min organisation sitter i ryggraden är det här med att låta människor ta ansvar och att göra så lite som möjligt. Därför tror jag att detta har varit lättare för mig än för dem som arbetar och lever inom kriminalvården.”

² Visionsrummet var en idé som kommit från en medarbetare på KRIS i Stockholm som innebar ett rum inne på anstalten där samhället kunde representeras genom t ex broschyrer, information och föreläsningar från olika utomstående organisationer.

Stora förhoppningar knöts till en intagen som efter sin frigivning lyftes upp till att bli medarbetare och som såg frigivningsprojektet som en alternativ karriär. Han hade gripits av visionen och berättade under intervjun jag gjorde med honom om hur han såg på processen som han gått igenom:

"Jag var skeptisk mot allting. Jag frågade mig vad man ville uppnå med detta. Jag tänkte att de antagligen inte var de första som hade försökt med detta. Det är ju säkert inte första gången något sådant händer. Det var ju inte heller första gången jag satt inne. Jag hade inga förväntningar på vad som skulle hända. Men med tiden ändrade sig min tanke om själva projektet. Men jag har ju pratat mycket med X (platsförmedlaren). Jag har ju fått hennes inställning och hennes idéer inbankade i min hjärna. Hon har tryckt in dom på något sätt. Inte vet jag hur hon har lyckats med det. Så det blev ju så att jag började tänka mer och mer annorlunda. Att jag skulle kunna göra något för invandrare i fängelse".

Platsförmedlaren fungerade som en fadder och stöttare för den intagne i hans karriär inom frigivningsprojektet. Efter sin frigivning fortsatte han att vara engagerad i projektet, genom en anställning som platsförmedlaren hade ordnat inom frivilligorganisationen KRIS. I sin roll som equalprojektets eldsjäl upplevde han dock att han hindrades av att inte ha legitimitet och auktoritet att göra vad han ansåg nödvändigt inom anstalten och inom KRIS. Privat gjorde det förflutna sig påmint och en ansträngd familjebild gjorde att han hade svårt att fortsätta sitt engagemang.

Deltagarna i projektet uppskattade gemenskapen och innehållet under projekttiden. Inte minst uppskattades tiden med prästen och de olika studiebesöken. Under samtalen som gruppen förde med prästen lyckades man skapa rammar för eftertänksamhet. En intagen beskriver det på följande sätt;

"Insatsen som Z (prästen) gjorde var ju mest att man fick lite att tänka på...nej inte tänka men man fick lite ro. Man kunde kamma igenom saker och ting och tänka och sortera sina tankar. I och med att hon är så pass lugn och inte stressad så kändes det varje gång efter att vi hade träffats på samma sätt som om vi hade gått på moln. Man mådde så pass bra." ...
"Efter att ha pratat ett tag med henne så fick man ju andra perspektiv. Man lär sig i livet. Det är ju inte mer med det. Om man skall berätta vad hon har betytt i EQUAL-projektet så ... alltså, hon har varit som en dubbel dos panodil till alla. Hon är en person som är väldigt lugn. Hon kan vara arg också, men man kan inte se att hon är arg. Det är det som är så ... när man vet att en person kanske är ledsen och arg och så och ändå är där för oss och försöker stötta oss med våra problem, då får man ju ändra sina tankar om sig själv och saker runtomkring. Så det var ju jättebra, och vi fick prata om allting. Om det behövdes så kunde vi ha separata samtal med henne. Hon hade ju tystnadsplikt."

Jag träffade ytterligare två från pilotgruppen före och efter deras frigivning. Till skillnad från den ovan citerade deltagaren hade de två efter frigivning helt tappat kontakterna som frigivningsprojektet givit. De hade heller inte gripits av visionen på samma sätt som han hade gjort. En var bostadslös och hade sjukskrivit sig från det arbete som han hade fått genom projektet på en kommunal arbetsplats för socialt handikappade³. Han ansåg inte att det var ett riktigt arbete och trivdes inte med arbetskamraterna som han ansåg var en samling alkoholister och människor som inte ville jobba. Den andre hade när jag träffade honom efter frigivning en lägenhet, men var arbetslös och hade gått in i en depression. Hans praktikplats hade inte lett till något jobb.

³ Hans sociala handikapp var enligt arbetsförmedlaren och honom själv hans sju år i fängelse. Båda ansåg att han hade hög arbetskapacitet.

En brist i projektet synliggjordes genom dessa möten. Projektet innebar inte någon avsevärd ”bro” mellan anstalt och frihet. Inte ens kontakten med arbetsförmedlaren var kontinuerlig under övergången, förutom med den intagne som senare arbetade i projektet. Detta saknade de frigivna. De kände sig isolerade och de saknade nätverk.⁴ Flera intagna beskriver hur man under fängelsetiden fått tankeställningar om hur man skulle vilja ändra på sin situation och bygga upp sina liv efter frigivning, inte minst för sina familjers skull. Jag uppfattar det som att EQUAL - gruppens olika samtalsgrupper hade varit en hjälp i denna process. Men de flesta upplever tiden efter frigivning som den absolut svåraste delen av sitt straff. Behoven kan vara störst när den enskilde på egen hand skall försöka lappa ihop sitt liv i en process där många viktiga redskap saknas. Kontinuitet i kontakter som t.ex. med prästen eller arbetsförmedlaren hade kanske kunnat fylla en funktion i att upprätthålla ett hopp för någon som befinner sig i en svår situation efter frigivning.

HAVERIET

En andra projektgrupp startades under våren 2003. Historien om denna - som skulle sluta med vad projektet kallar för haveri - visar att kontroll och empowerment kan vara svåra att förena. Denna gång ville man göra ett försök i projektet med integrering där man lät svenskar vara med, för att öka förståelsen för den svenska kulturen. Det var en svensk intagen som kom att bli tongivande. Han hade tidigare varit banktjänsteman med chefsposition. Liksom eldsjälarna från pilotgruppen grep han sig an uppgiften och engagerade sig för att driva och bygga upp projektet

⁴ Av arbetsförmedlaren har jag förstått att det funnits andra mer framgångsrika exempel på frigivna som fått anställningar efter frigivning, men dem har jag inte haft möjlighet att träffa.

enligt principen att de intagna skulle vara drivande. Det var meningen att jag skulle besöka Tygelsjöanstalten under våren för att intervjua de nya deltagarna men besöket ställdes in och jag fick veta av projektledarna att projektet hade ”havererat”. Den påbörjade kursen hade avbrutits.

Då jag tyckte att det så kallade haveriet var viktigt att följa upp bad jag att få träffa så många som möjligt av de intagna som deltagit. I en intervju med den intagne som varit drivande berättade han att han en dag hade fått nog, efter att han gång på gång upplevde sig ha blivit hindrad av det kontrollerande systemet omkring honom. Han ansåg att han inte kunde utföra de uppgifter som han åtagit sig inom EQUAL-projektet. Det kunde röra sig om att inte få tillgång till material när han behövde det eller svårigheter i att få personalen att samarbeta med honom. Vid andra tillfällen rörde det tillgång till lokaler som man ställt till EQUALs förfogande. Mannen hade före sitt straff haft ansvar inom organisationer där han varit drivande. Nu då han försökte driva EQUAL-projektet på Tygelsjö blev kontrasten för stor. Vissa svårigheter menade han var strukturella inom kriminalvården och en del motgångar uppstod enligt honom på grund av ovilja hos personalen.

Strax före haveriet hade en av EQUAL-gruppens medlemmar påträffats med narkotika inne på anstalten vilket inneburit skärpta rutiner. Den svenske f d banktjänstemannen kände sig kränkt av dessa. Då han med all kraft visade att han inte längre trodde på konceptet och dessutom hade varit tongivande i gruppen beslutade man att upplösa denna på obestämd tid. I månadsskiftet september/oktober 2003 satte man igång en med ny grupp. Mannen från ”haveriet” som nämns ovan hade flyttats till en annan anstalt. Jag intervjuade ytterligare en medlem från den havererade gruppen – en utomnordisk invandrare som hade svårt för svenskan. Han berättade att han saknade gruppen och att

samtalen och aktiviteterna i denna gjort att han fått en större förståelse för det svenska samhället.

HUR GICK DET SEDAN?

Det skulle dröja innan jag åter kom till Tygelsjö för intervjuer med intagna som deltog i projektet. Verksamheten låg länge nere. En bidragande orsak var haveriet men en långvarig överbeläggning på anstalten komplicerade situationen ytterligare och var orsak till att projektet hade förlorat sin samlingslokal. Det var svårt för mig att få kontakt med projektledningen.

I juni 2004 hade jag äntligen lyckats boka tid för intervjuer på Tygelsjöanstalten. Jag samtalade då med platsförmedlaren, kort med kriminalvårdsinspektören samt med den av de intagna som vid tidpunkten var drivande inom projektet. Vid detta tillfälle visade det sig vara en man med ovanlig kompetens och erfarenhet. Han hade akademiska meriter och hade disputerat. Han hade dessutom drivit kulturella inrättningar som exempelvis museer. Hans färdigheter hade visat sig användbara på Tygelsjöanstalten och hade utnyttjats både inom projektet och av anstalten i övriga sammanhang. Framför allt hade hans inredningskänsla fått utlopp då man låtit honom inreda inte bara visionsrummet inom projektet utan även anstaltens bibliotek samt utslussvillan;

"Folk var nöjda med detta både tidsmässigt, estetiskt och funktionellt – och dessutom sparade man pengar⁵. Det var ju så jag engagerades i visionsrummet" ...
 "Eftersom de var nöjda med biblioteket så fick jag inreda även visionsrummet och det blev ju fräscht. Snygga möbler av bok. Sedan blev det invigning med 'RuntiKrim' och fotografer och journalister och inbjudet folk – säkert tjugo stycken – och väldigt traditionellt med ett dyrt textilband i gult och

blått som klipptes av. Det skulle ju inrama begreppet vision. Men sedan nyttjades ju det rummet för EQUAL-gruppen i högst en månad för sedan började ju överbeläggningen." ... "Anledningen till att jag nu blev inkopplad berodde på att jag inredde visionsrummet. Och sedan har jag varit här så pass länge och känner många av de intagna. Jag har haft två funktioner som har gjort att jag mer än många andra har fått en identitet. Det ena är att jag har varit sekreterare i förtroenderådet där jag har pratat, skrivit och redogjort för, och så vidare. På samma sätt har jag i egenskap av bibliotekarie haft en stor social verksamhet. Sedan har jag ju en dokumenterad bakgrund i att leta information och att vidareförmedla information och att ha kontakt med människor. Så det har bara blivit så. Jag har inte sökt mig till detta utan jag har blivit uppletad av x (projektledaren) och y (arbetsförmedlaren). Och det var ju väldigt överraskande. Och jag engagerar mig i detta."

Den intagne reste och gav föreläsningar tillsammans med platsförmedlaren. Detta ingick även i projektets framtida planer. Han beskrev sina visioner både före och efter frigivning och de innefattade en möjlig karriär som föreläsare och uppbyggare av brobyggande verksamhet för intagna på Tygelsjöanstalten. I denna uppgift ingick att förvalta visionsrummet.

"Jag ser ju detta som en utmaning och som en logisk följd av att jag nu handgripligen har inrett visionsrummet som ju skall återta sin funktion inom kort. Då skall jag ladda detta med information. Det är vad jag skall göra. Om jag har läst in mig på allt material, skapat kontakter och sett till att flödet av information hamnar här – samhällets lilla ö härinne - då ligger jag ju ett steg före. Jag ligger ju i detta avseende inte bara steget före de intagna som jag eventuellt kan hjälpa och handleda utan det är ju många – självklart – även bland personalen som saknar kunskaper om vissa källor. Jag har ju skrivit min befattningsbeskrivning vilket innebär att jag skall informera både de intagna – så att inte de

⁵ Här syftar den intagne på inredningen av biblioteket, i vilket vi satt i under intervjun.

tittar konstigt på en - och personalen. Min tid här går ju ut den 22 december. Och både ledningen och x (projektledaren) och Y (arbetsförmedlaren) är ju överens. Y menar att för att jag skall få någon stimulans av detta så sätter hon in en form av belöningsystem genom en praktikplatsansökan de sista fyra månaderna. Då skall jag förena detta med att få boja. Jag skall skaffa mig en lägenhet och pendla till jobbet här. Och det är ju sådana lösningar som har formulerats från kriminalvården. Jag ser detta som en fantastisk möjlighet för mig att göra någonting vettigt.”

Kriminalvårdsinspektören och platsförmedlaren verkade dela uppfattningen att allt som hänt – inklusive projektets motgångar - banat väg för en större öppenhet inom anstalten. Detta gällde dels arbetet kring de intagnas frigivning och dels att ge intagna frihet att få utlopp för sina färdigheter under anstaltsvistelsen. Trots överbeläggning och haverier i det förflutna menade man att projektet bidrog till ett förändrat arbetssätt på anstalten. Hösten 2004 hade man startat en ny grupp bestående av sex invandrare. Visionsrummet hade åter ställts till projektets förfogande och den intagne eldsjäl som citerats ovan var fortfarande engagerad i arbetet med att förbättra frigivningen för intagna på Tygelsjöanstalten. Han hade dessutom strukturerat upp arbetet med manualen och kartlagt adresser över kontakter i hela Skåne. Man planerade att trycka upp den och detta hade väckt gehör och intresse från andra anstalter i Sverige

Tygelsjöprojektet hade genomfört det man hade ålagt sig att göra i sin ansökan - nämligen att erbjuda en grupp invandrare ett utbildningsprogram i syfte att bryta ned hinder i deras försök att komma ut på arbetsmarknaden. Överlag har de olika delarna i detta program uppskattats av deltagarna. De har använt den plattform som gruppen erbjudit för reflektion ledd av exempelvis prästen eller arbetsförmedlaren. Men uppföljningsintervjuer har visat att deltagarna upplevt behov av insatser och kontakter även efter

frigivning. De har känt sig utelämnade av samhället. Dessutom hade de önskat att projektet hade haft ett samarbete med socialtjänsten – något som ingick i det övergripande projektets målsättningar.

Målsättningen att göra de intagna delaktiga har framför allt drivits av arbetsförmedlaren som har haft ett stort ansvar i att lyfta fram de eldsjälarna som figurerat under projektets historia. Haveriet visar att empowerment inte så lätt kan uppnås på en total institution. Jag har mött tre eldsjälarna på Tygelsjö som rekryterats till att arbeta med att driva detta förändringsarbete. De har haft olika personlighet och förmåga, och behövt mer eller mindre stöd i sin uppgift. Det är intressant att den nuvarande eldsjälarna har en kapacitet som utnyttjas på anstalten inte bara för hans egen empowerment, utan eftersom han är den på anstalten som kan mest på sitt område. Man kan ställa sig frågan vilket som utgör den mobiliserande faktorn då den intagne har kunskaperna och anstalten har makten.

FALL TVÅ – PROJEKT STORSTAD PÅ STORBODA

LOKALA UTGÅNGSPUNKTER

Storboda är namnet på en sluten anstalt för män belägen tre mil norr om Stockholm. Här finns plats för 91 intagna som i de flesta fall kommer från Stockholmsregionen. De är dömda till relativt korta fängelsestraff för exempelvis narkotikabrott, förmögenhetsbrott, trafikbrott samt våldsbrott. Genomsnittsåldern är ca 30 år.

På Storboda finns det tre olika avdelningar. En s.k. motivationsavdelning för aktiva missbrukare och två s.k. normalavdelningar. Den största normalavdelningen har 42 platser där de intagna erbjuds sysselsättning i form av monteringsarbete i anstaltens verkstad eller särskild arbetsutbildning – s.k. ADL-verksamhet. Det är i den andra normalavdelningen med 25 platser

som intagna kan välja att delta i EQUAL-projektet. Utöver att vara med i EQUAL-gruppen erbjuds de sysselsättning i form av skolverksamhet, friskvård samt - för ett fåtal – arbete i verkstaden.

Storboda är den av de tre delprojekten inom Bättre Frigivning som kom igång med sin verksamhet sist. Detta berodde på en rad olika faktorer. En sådan var att man under samarbetet med Bättre Frigivning har bytt projektsamordnare och ansvarig för delprojektet ett par gånger. Det fanns från början en bred målsättning om att bygga nätverk med frivilligorganisationer och socialtjänst i Stockholm men det saknades strategier och planering för hur detta arbete skulle läggas upp. Vid en intervju med projektledaren under våren 2003 beskrev han svårigheterna kring att finna former för projektet på följande vis:

"En tidig tanke i det hela var att få in det här med medling som Z (kriminalvårdsinspektören) hade ett personligt intresse av. Sedan är det väl något som jag kan sakna - att det inte riktigt har funnits tydliga tankar om vad man skall göra i detta delprojekt. Normalt inom projektverksamhet så finns det ett uppdrag som innebär att åtgärda ett visst problem med vissa åtgärder. Sedan kan man utvärdera detta. Här har det funnits ett vagt uppdrag att utreda detta med storstadsproblematiken." ... "Sammanfattningsvis har det inneburit en otydlighet och en dålig styrning av vad det egentligen är vi skall göra." ... "Det har funnits en vaghet i projektet ... hade det sagts att projektet skulle rikta sig mot socialtjänsten ... men det gjorde det inte. Allt detta med att engagera olika företag och opinionsbildning ... det är stort och vagt och vi rör oss i Sveriges största stad. Det blir väldigt luddigt."

LOKALA MÅLSÄTTNINGAR

I målsättningarna som Storboda angav i projektansökan uttrycktes en strävan efter att projektet skulle erbjuda en miljö som uppmuntrade de intagnas motivation för eget ansvar och delaktighet i frigivningsarbetet⁶. Förutsättningar skulle skapas för att främja en sådan miljö. Man ville även bygga ut samarbetet med Bättre Frigivnings samarbetsorganisationers lokala enheter. En tredje målsättning var att fler intagna skulle få jobb och kontakter på arbetsmarknaden.

PROJEKTETS UTVECKLING

Då jag första gången var uppe på Storboda 2003-05-20 fick jag intervjuva samtliga tre deltagare som deltog i projektets då trevande försök att finna lämpliga arbetsformer. Att projektet vid denna tidpunkt inte riktigt funnit sin form framgick av de intagnas berättelser;

"Jag kan inte riktigt säga hur det går med projektet. Vi håller på att diskutera vilka pengar som finns och så. Det kan kanske bli bra. Om de försöker att ordna jobb åt oss."

"Jag har ingen aning om vad jag skall göra när jag kommer ut. Jag har jobbat som kock tidigare med mycket nattliv och slit. Det är första gången jag sitter." ... "Skall jag vara ärlig om den här anstalten så tycker jag att ingenting fungerar här. När det gäller frigivning så släpper de ju bara ut folk och det är inte mer med det. Folk som kanske inte har någonstans att bo eller pengar på fickan och då är det ju svårt. Då är det ju klart att man återfaller i brott." ... "Vad projektet innebär vet jag faktiskt inte. Det drog igång för en och en halv månad sedan. Men det har inte inneburit någonting. Vi har suttit och snackat om visionsrummet – det är det enda. Vilka möbler vi skall ha där. Ett skrivbord, kanske en dator. Det är ju saker som jag egentligen inte

⁶ Ansökan gick till ESF-kontoret för EQUAL-medel.

tycker spelar så stor roll. Jag skulle önska att folk hjälpte oss mer inför frigivningen. Jag vet inte hur men kanske att kontaktmännen kunde hjälpa till att ordna med att vi samma dag som vi muckar att vi kan komma till soc. Och att få tid där. Folk som aldrig har suttit förr vet ju inte hur det går till. Men sedan är det ju en massa småsaker härinne som man bara blir arg på. Och till slut så skiter de flesta härinne i att försöka. Man orkar inte. Jag tycker att det finns två vårdare på tio som bryr sig om ifall det går bra för oss intagna.”

Inför gruppens start i mitten av oktober hade man strukturerat upp konceptet och projektledaren berättade att projektet nu skulle komma att stå på tre ben. Dessa var KRIS idé om ett visionsrum, existentiella frågor samt medling⁷. Medling mellan förövare och offer var något som kriminalvårdsinspektören på Storboda hade kunskap om och var mån om att utveckla inom projektet. Dessutom skulle en representant från arbetsförmedlingen arbeta med arbetsrelaterade frågor. Avdelningen Mellanboda – som Equalprojektet utgick ifrån - hade mindre kontrollmöjligheter. Många förstagångsförbrytare samt andra personer där man i bedömningen vägt mellan slutet och öppen anstalt, men valt slutet på grund av brottets art hamnade på Mellanboda. Brotten kunde vara av ekonomiskt natur, relationsvåld eller missbruksförbrytare som inte själva hade ett missbruk. Dessa personer hade i regel mer ordnade förhållanden utanför murarna än de som var intagna på andra avdelningar.

Arbetsmarknadsfrågorna bearbetades i en grupp ledd av en arbetsförmedlare som bl.a. lärde ut hur man söker jobb och var dessa finns. Gruppen träffades varannan torsdag. Den andra torsdagen kom en präst och tanken var att så småningom även få med en imam. EQUAL-

⁷ Visionsrummet var KRIS idé om ett rum på anstalten dit föreningar och organisationer från samhället skulle vara representerade genom broschyrer, föreläsningar etc.

gruppen träffades två gånger i veckan under en trettonveckorsperiod med löpande intag av medlemmar. Det löpande intaget förklarades av att det var svårt att få ett bestående deltagarantal under hela tretton veckor eftersom många omplacerades till öppna anstalter efter ett tag. Utöver torsdagsträffarna träffades gruppen på fredagarna och handleddes då av fyra vårdare. Vid dessa träffar var det meningen att man skulle följa upp tankar som uttalats under torsdagen och att bejaka initiativ som hade kommit från de intagna och som rörde deras frigivning.

Vid ett tillfälle frågade jag projektsamordnaren på vilket sätt man arbetade med empowerment för de intagna och fick följande svar;

”Detta var ju också en brist hos projektet att vi inte riktigt hade funderat kring olika nyckelbegrepp som empowerment.” ... ”Någon intagen i gruppen frågade: Är vi försökskaniner nu? Och visst är de det. Och jag tycker att det finns en etisk fråga här som inte riktigt har behandlats. Är det etiskt riktigt att utsätta dem för den här typen av experiment. Man har sagt från början att projektet är experimentellt – man får misslyckas. Är det rätt att ingjuta hopp hos de här individerna när man inte kan utlova att det kommer att leda någon vart?” ... ”När vi har diskuterat detta etiska dilemma så har vi använt oss lite av empowermentbegreppet för att komma runt den problematiken genom att säga att: Vi lovar ingenting. Det vi kan göra inom ramen av det här projektet beror på er. Vi skall skapa möjligheter för er att ta kontroll över er frigivningssituation.”

Initiativen till en förbättrad frigivning skulle alltså komma från de intagna men senare intervjuer med dessa skulle visa att dessa intagna utöver initiativförmåga även behöver befogenheter och utrymme att agera för att kunna verkställa sina planer.

PROJEKTETS AMBIVALENS

I december 2003 besökte jag åter Storboda för att intervjua Equalprojektets nya deltagare. Det var ett intressant besök på många sätt. Jag mötte en ambivalens hos deltagarna som å ena sidan kunde uttrycka stolthet och förhoppningar inför projektet;

"Jag skulle ju tycka att det vore roligt om den här EQUAL-grejen ... Du vet de här tre anstalterna ... Det vore kul om vi kunde få till den snyggaste modellen. Man kan ju i alla fall se vilket engagemang som man har fått igång" ... "Faktum är att dessa frågor har intresserat mig jättelänge och de sista fem åren har jag ju sett väldigt många hemlösa människor som jag har träffat". .. "Någonstans tycker jag att det finns många saker som är så fruktansvärt fel. Jag är ju en -68 person. Och jag har lite av den själen kvar" ... "Jag måste ju ha någonting att göra, och jag vill ju ha någonting som engagerar mig lika mycket som mitt gamla arbete. Och det gör det här. Så det här gör jag ju eftersom jag tycker att det är jättespännande. Och det är ju lite revansch mot systemet"

Å andra sidan fanns det en tydlig frustration över den tröghet som de intagna uppfattade fanns på anstalten och som motverkade förändring och ett gott resultat;

"På Kumla fick man raka svar. Ja eller nej. De hade koll på bitarna. De är lite svävande och kanske lite naiva här. Mycket rinner ut i sanden och det stör mig. Ta en sådan simpel grej som att lägga över ett par tidningar från den ena killens skåp till mitt skåp. Det har tagit en vecka och det är fortfarande inte gjort" ... "Sådant som vi inte får göra själva ... "Det är ju det här att kunna säga nej och inte säga nja och så går man och tjarar en vecka" ... "Det är bättre med ett rakt nej men de vågar inte ta den konflikten" ... "de orkar inte ta den diskussionen. De säger ja, ja, och sedan går man och väntar."

Projektets ambivalens visade sig även i personalens handlingar och uttalanden. Å ena sidan fanns i projektets målsättning en strävan efter en miljö där de intagnas motivation för eget ansvar och delaktighet i frigivningsarbetet skulle främjas. Å andra sidan skapades inte de nödvändiga förutsättningarna för en sådan miljö. De intagna upplevde att deras initiativ motarbetades eller rann ut i sanden:

"Vi har försökt att få till stånd t.ex. en p14 eller en datakurs – ett förslag som jag har försökt att driva. Lite digital fotoredigering hade jag tänkt köra med dem. Men jag upplever att vi alltid når ett moment 22. För varje gång jag kommer med något konstruktivt, att det här går att genomföra så ändras mina premisser på något sätt. Förra gången sa han att 'Jag kan fixa fram datorer, eftersom personalen skall byta ut sina datorer'. Och då räknade vi med det. Så kontaktade vi folkuniversitetet så att vi kunde få diplom och grejer – ja, intyg på att man hade gått kursen. Vi försökte ordna med en billig scanner och så. Så nästa gång vi träffades så berättade jag att jag hade ordnat med program och med böcker och allting. Och då kom de och sa att 'Skall vi inte försöka hyra bärbara datorer istället'. De frågade om jag inte kunde fixa fram lite sponsring i stället. Och då tänkte jag – skall jag ta den biten också?" ... "Vi kommer ju aldrig steget ut till att det leder till något konkret. Det jag har försökt är att köpa in en scanner för någon tusenlapp. Det är ju sådana pengar som jag skulle kunna lägga själv. Men efterhand som tiden rullar så dör ju lusten. Det känns som att vi har suttit tretton veckor här och fikar i princip."

Rummet som hade ställts till projektets förfogande var mycket litet. Jag hade svårt att föreställa mig att en grupp på sju, åtta människor skulle kunna få plats i lokalen⁸. Dessutom berättade de

⁸ Min minnesbild av lokalen så här i efterhand var att den var högst ca tre gånger fyra meter. De intagna var besvärade av den dåliga luft som lokalen erbjöd vid samlingar med mycket folk då den inte hade några ventilationsmöjligheter.

intagna att de inte fick befinna sig ensamma i lokalen eftersom det fanns ett låst säkerhetskåp i hörnet. De intagna menade att ett lås lätt skulle kunna hängas upp - eller någon säkerhetsanordning byggas kring skåpet - så att de kunde arbeta i lokalen men att detta var en av de många åtgärder som aldrig blev gjorda. De intagna berättade att personalen hade lovat att prata med vaktmästaren om en lösning på problemet. En intagen berättade att han ett par månader senare själv hade stött på vaktmästaren och frågade hur det gick. Denne berättade då att han inte hade tillfrågats av personalen om detta. Vid mitt besök en vecka innan kursens slut var problemet med skåpet ännu inte åtgärdat. Däremot hade man fått installerat en dator med platsbanken från Arbetsförmedlingen som stod i ena hörnet och som utgjorde en av de få synliga bevisen på att rummet skulle fungera som visionsrum.

Den generella bild som gavs av de intagna över personalen och dess medverkan i projektet var inte särskilt positiv. Men det fanns undantag bland vårdarna vilket lyftes fram i intervjuerna;

"X är kanonbra. Henne har jag full respekt för. Och det vet ju hela korridoren att vill man ha något gjort så vänder man sig till henne. Och annars så vänder man sig till Y. För då vet man att de gör i alla fall någonting. De andra vet man inte om dom gör något för de svarar svävande och de har så mycket att göra och pust, pust, och så sitter de och läser Illustrerad Vetenskap. Fyra, fem nummer inne på kontoret! Det är inte kul att veta att de ju hade kunnat ha lite engagemang i det jobbet som de är satta att göra. Då hade de säkert kunnat göra betydligt mer än vad de faktiskt gör. Och det hade ju ökat den ömsesidiga respekten. För det går inte att respektera någon som säger att de har mycket att göra och sedan använder hela tiden till att läsa för sitt eget höga nöjes skull."

Styrkan i projektet verkade ligga i den grupp-känsla och kreativitet som utvecklats mellan de intagna som deltog i projektet och som fick ring-

ar-på-vatten-effekt på resten av avdelningen. Deltagarna hade bland annat tagit initiativ till ett antal kontakter med celebra personer som film-skaparen Lukas Moodysson och Fryshusets Anders Carlberg och försökt att få dem engagerade i de intagnas sak. Deltagarna beskrev hur de upplevde att det var de som höll ordning på avdelningen. Två av dem menade att de personligen såg till att hålla avdelningen drogfri;

"Den här avdelningen, Mellanboda, kan jag väl säga – och det vet dom om – den sköter de intagna själva. Det är patienterna som tar hand om de sjuka så att säga. Jag på min sida av korridoren ses som en gammal klok farbror då. Och på andra sidan om korridoren så sitter den här killen - Y - som är ung men som är förtroenderådets ordförande, och som alltid är stenhård mot allt vad droger heter. Han är ju renlevnadsman. Själv tycker jag inte om droger på anstalter för det blir bara tjafs kring det. Och vi håller ju stenhårt på detta i den här korridoren. Det får ju inte hända någonting. Hittar vi en spricka så murar vi igen den. Om någon bryter mot detta så får de gå eller så sätter vi ett hårt tryck på den personen."

De deltagare som engagerade sig i projektet verkade motiveras av att det kändes meningsfullt att vara med att bygga upp en verksamhet som syftade till att hjälpa - inte bara dem själva - utan även andra intagna. Men deltagarna upplevde att deras initiativ sällan ledde till det nödvändiga agerandet från anstaltens sida. Man var dessutom skeptisk till vissa metoder i projektet i övrigt. Samtliga berättade om hur en gruppmedlem hade brutit ihop och hade behövt psykiatrisk vård efter en konfronterande gruppträff med pastorn. På Storboda verkar projektet från personalens sida ha haft en betoning på att förändra de intagna snarare än att förändra strukturer i omgivningen. Man har arbetat med skuldfrågan inte bara genom pastorns samtal med gruppen utan även genom en ambition att utöva medling mellan förövare och offer. Då personalens in-

satser varit fokuserade på de intagnas person har de intagna snarare motiverats av att påverka de omgivande förutsättningarna kring frigivningen.

Frigivningsprojektet på Storboda handlade i huvudsak om gruppverksamhet innanför murarna på initiativ av de intagna. En utomstående organisation som enligt de intagna skulle kunna göra en positiv skillnad för deras frigivning var KRIS och man var därför angelägna om att anordna studiebesök i deras lokaler. Man trodde att det fanns en större chans att en frigiven skulle hitta till KRIS efter frigivning om man hade varit där förut. Enligt gruppdeltagarna skulle ett beviljat studiebesök inte misskötas av projektgruppen. Ändå hade man under hela hösten kämpat för att få tillstånd till detta. En viktig funktion för frigivningsprojektet var att bygga broar mellan anstalt och samhället. Säkerhet angavs som anledning till det uteblivna tillståndet. Detta trots att avdelningen enligt ledningen ansågs vara en resursstarkare och mindre problematisk grupp än anstalten i övrigt.

Anstaltens målsättning med projektet var väl överensstämmande med önskemål från de intagna enligt intervjuer. Därför var det förmodligen inte svårt att entusiasmera de intagna till att delta i projektet. Deltagarna som jag har träffat var motiverade att ta ansvar för - och vara delaktiga i - en lyckad frigivningsprocess. De hade många förslag på vad detta kunde innebära. Bland annat var det åtgärder som rymdes inom ramarna för de lokala målsättningarna – hjälp till arbete, kontakt med socialtjänst och utökning av stödjande nätverk utanför murarna. Frågan som måste ställas blir vad bidragssökarna egentligen menat med *en miljö som främjar de intagnas motivation för eget ansvar och delaktighet i frigivningsarbetet*. Min uppfattning är att de intagna bekymrade sig för sin frigivning; var mycket angelägna om att få vara delaktiga; men kände sig motarbetade av en organisation som inte var funktionell ur ett frigivningssyfte. Den är en total institution med alla dess negativa egenskaper då det gäller att för-

bereda människor för en framgångsrik samhällsintegration.

HUR GICK DET SEDAN?

I början av 2004 tog projektledaren tjänstledigt under ett halvår och ersattes av två nya projektledare. Den ena rekryterades från vårdpersonalen på anstalten och den andra kom från samarbetsorganisationen Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare. Jag besökte Storboda för sista gången månaden innan detta skifte. Av deras halvårsrapport har jag dock kunnat läsa att flera förslag som de intagna har initierat har förverkligats. Bland annat har man under februari månad genomfört ett studiebesök på KRIS Stockholmsavdelning.

FALL TRE – PROJEKT KVINNOR PÅ SAGSJÖN

BAKGRUND

Anstalten Sagsjön består av ett antal gula träbyggnader i Lindome ca två mil utanför Göteborg. Anstalten är relativt ny i sin nuvarande form och startade som en motivationsanstalt för kvinnor efter att en utredning som tillsatts av Kriminalvårdsstyrelsen 1997, resulterat i ett beslut om att kvinnor inte längre skulle sitta tillsammans med män utan placeras på rena kvinnoanstalter. Sagsjön har plats för 35 kvinnor i en sluten och en öppen avdelning. Man har även en utslussvillan inom anstaltsområdet.

Inom projekt Bättre Frigivning kan Sagsjön anses vara ett unikt fängelse då det sedan starten för fem år sedan har velat utmärka sig inom de målsättningar som EQUAL-projektet Bättre Frigivning har kartlagt. Anstaltens målsättningar passade som hand i handske med projektets redan innan starten. Då fängelset åter öppnades inledde man ett samarbete med ett antal frivilligorganisationer och aktuella myndigheter som t.ex. socialförvaltningen. Det har funnits en

medvetenhet om att det är viktigt för de intagna att få dessa kontakter så tidigt som möjligt under anstaltsvistelsen. Man menar vid frigivning att möjligheterna därmed ökar för dem att känna sig hemma i de nya kontakterna. Man säger sig ha handplockat personal som valts för att så brett som möjligt representera samhället i övrigt. Detta gäller såväl män som kvinnor samt människor från olika yrkesgrupper. En grundtanke på Sagsjön är att verksamheten skall bygga på kvinnornas egen medverkan och i praktiken tar detta sig uttryck i exempelvis självförvaltning. Detta innebär att de intagna sköter all matlagning, tvättning och städning. På anstalten finns en bred programverksamhet samt möjlighet till frigång i straffets slutskede.

En tidigare vårdare anställdes som samordnare för projekt Bättre Frigivning genom en halvtidstjänst. Hon berättar att då hon tillfrågades sommaren 2002 var samarbetet redan påbörjat. Anstalten hade varit intressant för EQUAL-gruppen eftersom det var en kvinnoanstalt och den var liten och greppbar. På Sagsjön såg man det som en chans att inom rymligare ramar utöka samarbetet med frivilligorganisationer i Göteborg samt att kunna komma med och synas i ett större sammanhang. I och med EQUAL-projektet har flera nya organisationer knutits till Sagsjön. Hit hör räddningsmissionens fyra verksamheter för kvinnor.

Till skillnad från de andra två anstalterna i projektet arbetade man inte med en begränsad grupp inom anstalten utan EQUAL-projektets innehåll skulle finnas tillgängligt för alla som var intresserade. Genom detta upplägg så har det inte förelegat några hinder för mig att kontinuerligt komma och intervjua olika kvinnor både inför och efter deras frigivning. Samordnarens arbete har framför allt bestått i att utveckla samarbetet med Göteborgs frivilligorganisationer och att finna former för dem att komma till anstalten samt för kvinnorna att ta del av deras verksamhet utanför anstalten. Hon berättar att

en annan viktig uppgift består i att hålla personalen informerad om de olika frivilligorganisationerna och att bygga broar och skapa förståelse mellan personal och utomstående organisationer.

LOKALA MÅLSÄTTNINGAR

I ansökan till ESF angavs en lång rad målsättningar för det lokala frigivningsprojektet på Sagsjön. Man ville från ett tydligt empowermentperspektiv sträva efter att ge kvinnorna möjlighet att återerövra makten i sina liv. Man ville dessutom genom projektet öka förutsättningarna för de frigivna att skapa ett hem vilket ansågs vara en grundförutsättning för att kunna återfå kontakt med sina barn. Vidare ville man genom att samverka med frivilligorganisationer förbättra kvinnornas möjligheter till att integreras i familj, samhälle och arbetsliv. Genom samverkan med Arbetsförmedlingen ville man erbjuda adekvata arbetsmarknadsutbildningar. Samverkan med försäkringskassan skulle förbättra de rehabiliterande insatserna. Man ville genom att samverka med socialtjänsten förbättra förutsättningar för kvinnorna att få rätt bistånd och socialt stöd samt genom kopplingar till narkomanvårds- och prostitutionsgrupp förbättra kontakter till öppen- och specialistvård. Dessutom ville man ha samarbete med övriga myndigheter, t.ex. Skattemyndigheten och Kronofogdemyndigheten, för att underlätta kvinnornas liv efter frigivning. Slutligen angav man att man ville arrangera utbildningar om frigivningsprocessen för myndigheter, frivilligorganisationer och företag för att höja kompetens och vilja hos dessa till en bättre frigivningsprocess.

PROJEKTETS UTVECKLING

Till skillnad från de två andra anstalterna riktade sig frigivningsprojektet på Sagsjön till samtliga intagna och all personal. Projektet gällde att finna så många och goda förutsättningar som möjligt för individens framtida frigivning. På Sagsjön beskrev projektsamordnaren arbetet

med empowerment på ett annat sätt än vad man hade gjort inom de två andra projekten;

”Jag känner när det gäller det här med empowerment eller egenmakt att om vi skall få en bra parallellprocess så måste vi äga våra varor tillsammans innan vi kan ge möjlighet till kvinnorna att välja och ta tillbaks sin makt. För har inte vi någon makt så kan vi ju inte ge bort den heller så att säga. Att samarbeta och att gå över gränserna och att känna att vi har någonting gemensamt i det här. Jag tycker att det är en parallellprocess faktiskt. Om vi tar ett praktiskt exempel från till exempel en verkstad så måste de anställda ju veta hur vi skall få ihop den här bulten innan vi kan gå ut och sälja den. Och tala om hur den skall funka. Och ju mer vi känner att vi som olika organisationer jobbar mot samma mål så har vi också en möjlighet att låta flickorna få göra detta. Vi sänder inte de budskapen om inte vi känner att det är okej. Vi kan ju inte bara säga till dem att; Nu går ni ut och skaffar er egenmakt. Hur gör jag det då? Jag kan ju säga till en utav flickorna att hon kan bestämma hur hon väljer att hantera till exempel brist på bostad. Vem hon skall be om hjälp eller hur hon vill ha hjälpen. Att vara tydlig om sina behov och att hävda sina rättigheter. Men jag kan ju inte göra det om jag inte har en aning om hur jag skall göra och inte får någon som hjälper mig på traven och visar.”

På Sagsjön arbetade man på ett individuellt sätt med varje intagen, men begreppet empowerment användes snarare för att beskriva den förändring av samhället och kvinnans omgivning som ansågs nödvändig för att de intagna skulle få goda chanser. Den intagne uppmuntrades till inflytande över den egna frigivningen och att välja redskap för detta. Kvinnorna som intervjuades varierade i ålder och bakgrund. De flesta hade ett missbruk och flera domar bakom sig. Av följande citat kan man se hur djupt problemen kunde vara rotade;

”Min biologiska pappa var också missbrukare. Han är död idag, tack gode Gud. Han

var fruktansvärd. Det var av honom jag fick amfetaminet när jag var åtta år. Jag hade väldigt mycket övergrepp från att jag var fem år gammal. Så när jag var i åttaårsåldern så gick det inte att kontrollera mig.”

Ibland kunde strafftiden vara för kort för att hinna skapa nödvändiga kontakter och rusta sig för ett bättre liv. Följande citat är från en kvinna som avtjänade ett kort straff på Sagsjön;

”Jag vet inte hur det kommer att gå. Jag försöker att få tag på min frivårdsassistent. Jag har ju inget socialbidrag på utsidan. Och jag har ingen bostad. Bostad och bostad ... Jag har väl tak över huvudet eftersom jag kan bo inneboende hos en polare, men det går inte. Jag är ju 42 år. Jag har knarkat i 25 år och jag försöker att lägga ner det. Men då måste jag ha en bostad. För om jag skall kunna jobba eller ha någon sysselsättning över huvudetaget så måste jag ha tak över huvudet.”

Berättelserna har varit färgstarka och informativa både vid träffar före och efter kvinnornas frigivning. Generellt sett har kvinnorna inför sin frigivning tänkt över sina behov och planerat för sin framtid. Detta märks genom vad de har berättat om den hjälp som de har fått på Sagsjön. Följande citat är ett exempel:

”Om man nu är motiverad – och detta är ju en motivationsanstalt – och om du sitter på den öppna delen också så har det ju blivit mycket motivering. Och jag började ju med en inställelse. Min pojkvän körde mig hit. Mitt intagningsprov var ju negativt och jag hade ju beslutat redan innan att jag skulle använda det här som en sorts vändpunkt. Jag började dag ett med att försöka få en samtalsterapeut genom narkomanvården. Så nu åker jag ju själv på samtalsterapi. Sedan skall jag på intervju på skolan som börjar den första september när jag kommer hem. Det är en folkhögskolekurs på halvfart som innebär att jag studerar femton timmar i veckan under ett år. Då kan man kombinera detta med någon praktik på eftermiddagarna. Sedan har jag en väldigt bra kontaktman. En kontakt-

kvinnor och en kontaktman som jag har jättebra kontakt med, och det kommer jag att ha även när jag kommer hem” ... ”Även truckkort är ju en sådan grej. Det kostar ju en 15.000:-. Och truckförare kommer ju alltid att behövas. Och det är ju kul. Jag är en sådan människa som tycker att det är roligt att göra sådant. Jag är en sorts pojkflicka. Så det ger mig ju också jättemycket inför en eventuell praktik som min pojkvän skall försöka hjälpa mig med i hamnen. Men sedan har jag ju också fått hjälp med mina tänder. Jag hade ruttna tänder. Hela vägen här! Sedan ett par år tillbaka! Det gick inte att se på mina tänder. De var alldeles svarta. Så det har jag ju också fått. Sedan är det ju mycket bra att ha någon utomstående att prata med. Den där terapin har ju gjort att jag också får möjlighet att gå en gång i veckan till Gamlestad, och jag bor uppe på Kortedal även efter min frigivning. Så jag skall fortsätta tills jag själv är nöjd med det. Det är skitbra.”

Flera av kvinnorna som jag träffade hade fått samtalsterapi vilket de fortsatte med efter sin frigivning. Samtliga var mycket positiva till detta. Möjligheten att ta truckkort var också något som uppskattades av flera stycken som jag har intervjuat på den öppna anstalten. Några av kvinnorna hade haft frigång för att kunna gå till arbetsplatser utanför Sagsjön, och i tre fall hade man ringt och ordnat arbetstillfället själv. Att frigång och studiebesök hade varit viktigt bekräftades av många som tyckte att det var svårt att finnas i offentligheten efter sin tid på anstalt. De berättade att de fick panikkänslor och ångest och upplevde det som om andra människor såg på dem att de varit intagna;

”Jag har ju en jävla panik ... och ångest för att åka spårvagn. Jag får för mig att det syns på mig och att alla tittar och blänger. Första gången som jag gick i samtalsterapi så fick jag ta med mig en. Jag valde att ta med mig en av killarna som jobbar här. Så åkte vi iväg. Först på morgonen så vägrade jag att åka någonstans eftersom jag inte kom i mina vanliga jeans. Jag vägrade att

åka. Men då kom en i personalen och sa att om du skall hinna äta lunch innan du åker så får du gå upp. Jag skall aldrig mer äta sa jag. Jag skall aldrig mer gå utanför den här grinden. Jag var ju tokig. Så kom han som skulle gå med mig och sa att: Du nu är det så här att jag har en ring på fingret så du har ingenting att oroa dig för. Kom igen nu så går vi. Så jag gick ju.”

”Jag jobbar ju nu. Jag har blivit anställd på det här företaget. Jag har ju frigång och när jag är fri så kan jag bara fortsätta.” ... ”Jag är ju inte alls van vid att vara med människor längre. Det kände jag av idag. Jag tyckte att det var så jobbigt det här med bussar. Och jag går ju på permission varannan helg. Det har jag ju gjort så länge. Men då åker jag ju hem i tre dagar och sedan kommer jag tillbaka. Då är jag van att stänga av. Men idag kände jag att det var för mycket folk och för mycket stress. Och att sedan sitta i telefonen hela dagen var ju det sista jag är van vid ifrån mitt straff. Jag skulle ju ringa runt och försöka skaffa kunder och jag kände att – nej” ... ”Jag blev alldeles matt. Speciellt det här med trafik och det är varmt och alla pratar i munnen på varandra. Jag kände att jag får panik. Men nu kommer ju det här att vara en bra utsluss. Det heter ju frigång när man får lämna anstalten för att arbeta.”

Studier, arbete och samtalsterapi var exempel på områden som kvinnorna självmant tog upp när de berättade vad de hade fått hjälp med. Man var positiv till den studievägledning som funnits på Sagsjön. Ett par kvinnor som hade kommit från längre straff på slutna anstalter var dock besvikna över att det hade tagit lång tid att få fram material för att avsluta eller fortsätta påbörjade studier. Mindre ofta nämndes deras kontakter med de frivilligorganisationer som jag från projektsamordnaren hört att de hade. Då jag frågade en intagen om hennes engagemang i en gospelkör som jag hade hört att fängelsepastorn engagerat henne i, blev hon ganska förvånad och bekräftade att hon var med och hur hon hade blivit ”upptäckt” genom att sjunga i köket. Men hon

gick inte in på vad det eventuellt betydde för henne och jag tolkade det som att hon upplevde sitt engagemang i kören som något privat som egentligen inte hade något med anstalten att göra. Vissa av kvinnorna berättade dock om KRIS och NAs verksamheter som något som de använde sig av:

”Vi har ju KRIS som kommer hit varje torsdag. Nu blev det ju inte idag. Men dem har jag kontakt med. En utav tjejerna har ju varit min sponsor på NA. Jag har ju gått mycket på NA-möten när jag har varit drogfri tidigare. Då var jag nere på kvinno-behandlingen på Prokrami. Det var i slutet av min förra volta, den på två år. Då var jag drogfri i sammanlagt i tre och ett halvt år. Men då hade jag ju en sponsor på NAMötena som gjorde att jag höll mig drogfri. Sådana bitar har jag ju plockat från mina tidigare frigivningar. Bitar som har fungerat och som har gjort något bra. Det har jag ju tagit med nu med. Så jag skall börja gå på NA möten från och med nästa permission. Jag skall på permission nästa helg.”

Citatet visar att återhämtningen från ett långvarigt missbruk till ett sunt liv kan röra sig om processer som inte alltid går okomplicerat framåt. Genom erfarenheter från olika anstaltsvistelser hade kvinnan lärt sig att söka de redskap som hon kunde använda sig av. Det visade sig vid återträffsintervjuer att kvinnorna efter sin frigivning fortfarande hade kontakt med flera personer eller organisationer som hade förmedlats då de satt inne. Några av de intagna hade inför frigivning hyst stora förhoppningar om stöd från familjer eller pojkvänner skulle komma att ge efter frigivning. När dessa förväntningar inte infriades blev kanske någon annan kontakt som de träffat regelbundet en viktig livlina. Särskilt värt att uppmärksamma var att flera hade kontakt med sina kontaktmän efter anstaltstiden trots att utlåtandet om vårdarna var långt ifrån försonande. Följande citat kommer från en återträff med en frigiven som har sin gamla kontaktman från Sagsjön som övervakare:

”Nu bor jag i en lägenhet som tillhör en annan intagen från Sagsjön. Jag får ju inte min lägenhet förrän den andra maj. Det var ju dösnällt av henne. Jag känner inte henne och har inte suttit för samma typ av brott. Sedan har jag ju jobbat hela tiden och träffat x, som jag skall ha som övervakare. Henne har jag träffat en del. Vi tränar ihop. Sedan håller hon på med hästar och det har jag ju också gjort fast det är ju många år sedan så jag skall följa med ut och rida någon dag. Hon är utbildad ridlärare och har ett stall där hon håller på med gallopphästar. Jag tror att det kommer att gå bra, det tror jag.”

Det som varit mest slående från exemplet Sagsjön är dess breda satsning på att skapa och utveckla ett nätverk av utomstående organisationer och expertis. Detta arbete sträcker sig flera år tillbaka i tiden och genomsyrar hela anstalten och personalstyrkan. Att anstalten redan innan EQUAL-projektet har haft denna målsättning och fokus kring frigivning innebär inte att man genom EQUAL inte kan göra nya erfarenheter och förbättra detta arbete. Man har ju tillsatt en tjänst speciellt för att ge näring till dessa relationer och det pågår sökande efter nya sätt att arbeta på.

NYA VÄGAR – OTRADITIONELLA LÖSNINGAR

Av de frivilligorganisationer som var kopplade till Sagsjön nämnde de intagna KRIS som en uppskattad gäst. Projektsamordnaren beskrev hur vårdarnas inställning till dessa före detta kriminella först varit skeptisk:

”Vi måste ha lite tolerans för när de (KRIS) kom hit från början så vet jag att många av våra anställda var väldigt kritiska. Det är ju så att man har ett visst förhållningssätt rent fysiskt. Men man måste ju försöka försonas och förklara att det försvinner ju inte med en gång men det finns en annan tanke där bakom. Och när alltihop har lagt sig så har man tyckt att det har gått rätt bra även om de emellanåt kan vara lite stöddiga.”

Det uppstod dock problem mellan anstalten och KRIS efter att en av de intagna inlett ett förhållande med ordföranden i lokalföreningen. Han hade varit på Sagsjön och erbjudit kamratstöd till kvinnan på hennes permission och de hade förälskat sig i varandra. Jag träffade paret vid två uppföljningsintervjuer efter att kvinnan lämnat Sagsjön, och fick en god bild av hur de såg på omständigheterna.

På Sagsjön såg man mycket negativt på den inledda relationen. Anstaltens hållning var att man ville skydda kvinnor från alltför snara nya relationer då många ansågs ha behandlats illa i tidigare relationer. Dessutom tyckte man att det var ”oprofessionellt” av KRIS-medarbetaren. KRIS stängdes därför av från Sagsjön.

På Sagsjön hade man särskilt uppskattat ett par drivande kvinnor inom KRIS. Då utvecklingen inom den lokala KRIS-avdelningen hade lett till att dessa hade hoppat av KRIS valde man att fortsätta samarbetet med kvinnorna. Projekt-samordnaren beskriver samarbetet med de avhoppade kvinnorna på följande sätt:

”Och sedan går den ena kvinnan efter den andra - som har varit bra för våra kvinnor - ur KRIS. Men de har alltså haft kvinno-grupper här för tredje gången. De kommer på förmiddagen under åtta veckor, en gång i veckan, fyra timmar - med en avslutning där vi går ut en hel dag tillsammans. Då har jag följt med eftersom vissa har haft tillsyn för att kringgå reglerna som finns. Och det har fungerat jättebra. Idag kommer de in och gör detta gratis. De tillhör ju ingen organisation och jag kan därför inte skicka fakturor. Men de kommer att starta en liten firma själva, så att de får en F-skattesedel. Och där håller jag på att jobba på hur vi kan lösa hur de skall kunna faktu-

ra oss. Så blir det inte någon inblandning. För det har hänt mycket med flickorna i gruppen. Vissa av kontaktmännen har fått jättehjälp i samtal med kvinnorna. Att komma framåt och att göra vissa förändringar i vårt förhållningssätt här. Då går de här kvinnorna med kontaktmännen och den intagne och har ett samtal ihop alla tre. Åtminstone en av de intagna har erkänt att de har ett missbruk idag. Som tidigare har förnekat det. Det händer mycket och de här kvinnorna har ju varit med. Det är ett nytänkande och det fungerar bra. Och de anställda ser den utvecklingen och tycker att det är spännande och jättebra.” ... ”De har ju en erfarenhet men sedan har de ju också varit ute under en längre tid och har rätt ut vissa saker som har varit bra.”

Kvinnorna från KRIS-gruppen kom att få en medlande roll i en organisation som trots sin öppenhet präglades av det avstånd som finns mellan vårdare och intagna. Sagsjöns uttalade vision om nätverk och önskan att finna nya metoder som kunde vara till hjälp för de intagna då de skulle frigges möjliggjorde det experiment-erande som ovanstående citat ger exempel på.

Genom de många intervjuer som har gjorts med kvinnor från Sagsjön före och efter frigivning drog jag slutsatsen att Sagsjön hade lyckats bra med många av de svåra målsättningar man hade satt upp i sin ansökan till ESF. En förklaring är att man inte stakat ut en ny kurs i och med projektet, utan man hade haft en mycket medveten och bred strävan i denna riktning sedan anstalten öppnades. De anställda menade också att man i Göteborg i högre utsträckning än i Malmö eller Stockholm har en tradition av att samverka och att bygga nätverk mellan myndigheter och frivilligorganisationer. (Jfr Johansson 2001)

KAPITEL 4 - SLUTSATSER

OM FRIGIVNING

Bättre Frigivnings egen kartläggning över vilka förändringar som var nödvändiga för att förbättra de intagnas chanser att integreras i samhället efter frigivning, visade sig vara väl överensstämmande med de intagnas berättelser. Hit hör kontakter med sociala myndigheter, möjligheter till arbete, bostad och sociala nätverk. De intagna efterlyste en rimlig möjlighet att mot slutet av anstaltsvistelsen förbereda sina liv utanför murarna.

I detta syfte är frigång, studiebesök och kontakter med omvärlden mot slutet av straffet mycket viktiga. Både på Tygelsjö och Sagsjön var frigång och studiebesök vanligt förekommande och uppmantrades av anstalten. Studiebesök och föreläsningar förekom även på Sagsjöns slutna avdelning. Kontakter med yttvärlden uppmantrades både genom besök av frivilligorganisationer och andra myndigheter. Dessutom gjorde de intagna tillsammans med personal inför frigivning studiebesök då man besökte viktiga organisationer. På Storboda kämpade gruppen med att få igenom ett studiebesök för att besöka KRIS lokaler, och upplevde att detta var ett mycket svåruppnåeligt mål.⁹

Goffman beskriver den självutplåning som en total institution kräver av individen för att denne skall passa institutionens ramar. Detta anses ofta vara en naturlig del av en intagens straff. Men då den straffade frigges förväntar vi

oss av honom att ta sitt ansvar i samhället vilket kräver full initiativkraft och kreativitet. I ett svep förväntas hans inställning ändras från att ha varit anpassad till institutionen till att bli en självtänkande medborgare. Flera kvinnor från Sagsjön och ett par män från Storboda beskrev hur ångestfullt de upplevde mötet med samhället och hur de mårde fysiskt dåligt då de upplevde det som att omvärlden såg på dem att de varit straffade. Ett effektivt frigivningsarbete innebär att nödvändiga resurser mobiliseras hos den intagne och att man reducerar de negativa effekterna som frihetsberövandet har inneburit.

Från de intagnas berättelser förstår jag att detta arbete fortfarande lämnade mycket att önska. Här utgjorde Sagsjön ett ovanligt exempel där berättelser både före och efter kvinnornas frigivning bekräftade att det var möjligt att arbeta på ett annat sätt än vad som är vanligt vid frigivning i Sverige. Lösningarna varierade och anstalten har lyckats i sin ambition att tillhandahålla - inte *en* framkomlig väg - utan flera tillgängliga resurser och kontakter som de intagna kunde välja att använda i sin egen mobilisering. Många av dessa resurser och kontakter var tillgängliga även efter frigivning. Detta bekräftades vid återträffar jag hade med kvinnorna efter deras frigivning.

Från exemplen på Storboda och Tygelsjö ser man att gemenskapen mellan de intagna kan motverka den isolering och maktlöshet som man kan känna inför frigivning. Men om inte projekten i högre utsträckning även sträcker sig förbi murarna och förbi tiden för frigivning så blir försöken kraftlösa när det gäller den enskildes integration i samhället. Återträffar med intagna

⁹ Detta gick så småningom igenom och ett besök genomfördes under våren 2004.

från Tygelsjöanstalten bekräftar detta. Till viss del kan de olika eldsjälarnas motivation och känsla av att ha en mission förklaras av de stora behov som de intagna uppfattar fortfarande finns på detta område.

Ett framgångsrikt frigivningsarbete kan påbörjas tidigt under strafftiden. I själva verket påverkar all form av straff individens möjligheter till framtida samhällsintegration - negativt eller positivt. Lika viktigt som det är att arbeta med detta i åtanke är vetskapen om att de intagna känner sig mest bräckliga och har störst krav på sig under den omedelbara tiden efter frigivning. Arbete kring individernas frigivning borde därför sträva efter att överbrygga detta miljöskifte t.ex. genom att uppmuntra kontakter som är kontinuerliga före och efter frigivningen. Storboda hade ingen sådan planering. Tygelsjö hade en strategi – nämligen att de intagna skulle fortsätta arbeta inom arbetsplatser som förberetts under strafftiden. Men om detta inte fungerade visade det sig att den intagne stod ensam.

Det har i samtliga projekt funnits en strävan efter att vidga anstaltens nätverk och kontakter för de frigivnas stöd, boende, arbete och försörjning. Det är naturligt i ett frigivningsprojekt att broar mellan anstalt och samhälle byggs och att människor från andra viktiga organisationer engageras. Den misstro som finns mellan intagna och personal på en total institution (jfr Goffman 1991) har gjort sig påmind i många intervjuer från samtliga anstalter. Flera intagna efterlyser personal som är kunniga och oberoende av kontrollerande arbetsuppgifter. Sagsjömodellen visar ett sätt att uppmuntra sådana insatser och att det är möjligt att experimentera för att finna framkomliga vägar. Även projektet i Tygelsjö som inledningsvis drevs och fick sin struktur av en arbetsförmedlare med annan huvudman kunde arbeta i banor som var mindre traditionella och som brutit invanda mönster. Engagemang från exempelvis religiösa företrädare och från KRIS är vanligt förekommande på

många anstalter i Sverige – så även på anstalterna i våra frigivningsprojekt och kan fylla en viktig funktion då de - i de flesta fall - är mindre beroende av anstaltens maktstrukturer.

OM ANSTALT OCH EMPOWERMENT

Empowerment är ett mångtydigt begrepp med rötter både inom individualistiska och kollektivistiska ideologier. Inom projektet Bättre Frigivning talades det i samtliga projekt om en målsättning att de intagna skall göras delaktiga i frigivningsprocessen. Men de tre anstalterna visade sig ha mycket olika strategier i att uppnå empowerment för de intagna.

På Storboda menade man att det var upp till de intagna att skapa projektet. Detta skulle ske genom att man bildade en grupp intagna som inom given tid tillsammans med personal skulle utveckla ett frigivningsprojekt. Samma betoning på grupp och på ett projekt som skulle utgå från de intagnas initiativ låg till grund för Tygelsjös upplägg och strategi för att göra de intagna delaktiga. På Tygelsjö och Storboda uppstod ett intressant fenomen nämligen mobiliseringen av ett antal eldsjälar bland internerna som genom projekten fick en ny ”mission” att hjälpa sina medbröder. Jag har träffat tre sådana eldsjälar på Tygelsjö och möjligen tre på Storboda. Dessa hade utvecklat en stolthet och ett slags ägandekänsla för frigivningsprojekten och planerade fortsätta sin ”mission” även efter sin frigivning. De hade funnit en mening i sin tidigare upplevda meningslösa anstaltsvistelse. Att de kämpade i motvind gjorde ibland att deras kamp förstärktes, men bidrog även till att de kunde uppleva maktlöshet eller hopplöshet.

Sagsjöns strategi gällande de intagnas delaktighet skiljde sig från de övriga två projekten. Empowermentprojektet var individuellt med individens frigivning som mål. Anstaltens roll ansågs vara att utrusta kvinnorna med de redskap de behövde och att hjälpa till att riva

murarna som hindrade dem från en framgångsrik frigivning. Det fanns ingen ambition att bilda en grupp av intagna i syfte att utöva påtryckning i denna process. Ansvar för förmedla kontakter och resurser låg hos personalen på Sagsjön¹⁰.

Totala institutioner som anstalter inom kriminalvården har av naturliga skäl svårigheter i arbetet med att integrera de intagna i samhället då det primära målet i praktiken ofta blir att anpassa de intagna till anstalten. Men en anstalt kan på olika sätt motarbeta de negativa effekter som medföljer frihetsberövandet. I våra tider diskuteras ofta säkerhet inom kriminalvården och just säkerhet anges inte sällan som orsak då de intagnas problem inför frigivning förblir obearbetade. I våra tre frigivningsprojekt kan olika säkerhetsaspekter diskuteras. Sagsjön har valt att vara generös då det gäller att låta de intagna upprätta kontakter inne på, och utanför anstalten särskilt då det gäller sådana kontakter som kan mobilisera de intagnas möjligheter till samhällsintegration. Detta kan kritiseras av dem som anser att detta utgör någon form av säkerhetsrisk. Mitt intryck var dock att kvinnorna som jag har träffat var väldigt motiverade och engagerade i sina personliga frigivningsprojekt. Även på Tygelsjö uppmuntras kontakter med exempelvis potentiella arbetsgivare.

Om man å andra sidan inom en anstalt uppmuntrar intagna att bilda grupp och att skapa ett projekt som skall bana väg för bättre frigivning så kan detta resultera i olika scenarier. En effekt blir som jag påpekat ovan; att uppgiften upplevs som mycket meningsfull och att de rekryterade eldsjälarna även har stora möjligheter att påverka sina kamrater i en positiv riktning. Säkerhetsrisken som finns inom denna modell är att grupporganisering med största sannolikhet

¹⁰ Med redskap menar jag t.ex. kontakter med viktiga organisationer, frigång, terapi, utbildning, hälsovård, bostäder etc.

förstärker den enskildes kamp. Om målet för gruppen - en lyckad frigivning - inte eftersträvas av anstalten i övrigt kommer gruppen sannolikt att behöva arbeta med att utöva påtryckning i denna process. De intagna har ingen formell makt innanför murarna och måste använda de medel som står till deras förfogande. Om grupper av intagna mobiliseras till denna kamp inom anstalter är det av stor vikt att personal och ledning har god kommunikation och samarbete med denna grupp. På Storboda kände sig gruppen motarbetad och även Tygelsjö har en historia med havererade grupper och inre motsättningar.

Att arbeta med resursmobilisering inom anstalter och att uppmuntra de intagna till delaktighet bryter mönster som finns inom kriminalvården och det är därför förstäligt att ett förändrat synsätt inte kommer över en natt. Men det är viktigt att vara lyhörd för utvecklingen och för behoven som dessa grupper har, om man vill lyckas i sin ambition att skapa goda förutsättningar inför frigivning. Skillnaderna mellan vad anstalten utåt säger att den gör och vad den faktiskt gör riskerar annars - liksom i Goffmans beskrivning - att bli för stora för att de av de intagna skall upplevas som trovärdiga.

OM INNOVATION OCH FÖRÄNDRING

Inom Bättre Frigivning ville man pröva nya sätt att förbättra frigivning från svensk kriminalvård och sjösatte därför tre försöksprojekt. Innovation var en egenskap som eftersträvades från det finansierande programmet EQUAL. Hur nydanande har då projekten varit på de anstalter som valdes ut?

Svaret på frågan blir tvetydigt. På flera sätt kan man säga att uppläggen både på Storboda och Tygelsjö var nya för anstalterna. Samtidigt har projektens utveckling i hög utsträckning präglats av respektive anstalt samt av de drivande inom projekten. Dessa hade arbetat på

anstalterna förut och fortsatte i stor utsträckning med metoder och arbetssätt som var bekanta för dem. Platsförmedlarens ihärdiga försök att mobilisera frigivna på arbetsmarknaden och hennes syn på hur frigivna själva behövdes göras delaktiga i processen präglade arbetet inom Tygelsjöanstalten. På Storboda var personalen mindre tongivande vilket banade väg för intagna att inta fältet. Storboda hade det projekt som i högst utsträckning drevs av de intagna och kanske också den projektgrupp som hade minst befogenheter att agera. Av de intagnas beskrivningar om hur avdelningen Mellanboda fungerar kan vi ana att detta följde ett mönster som i sig inte var nytt på anstalten.

Sagsjöns sätt att arbeta med kvinnors frigivning sedan anstaltens start, kan ur ett nationellt perspektiv anses innovativt. Så vilka innovativa aspekter medförde projektet? Sannolikt inga banbrytande sådana. Kursen var satt redan vid anstaltens bildande och upprätthölls bl.a. genom EQUAL-projektet. Gjorde då projektet någon skillnad? Från anstaltsledning och projektledare berättades att man mycket aktivt måste arbeta med kommunikation, utbildning och planering för att inte halka in på - för många som jobbat länge inom kriminalvården - negativa men kända mönster. Liksom andra anstalter var personalomsättningen hög vilket innebar att man ständigt måste informera och motivera till den linje anstalten eftersträvade. Tjänsten man fått genom EQUAL var viktig i detta arbete.

Skillnaderna mellan en total institution och en resursmobiliserande praktik förklarar uppkomsten av ett antal hinder som projekten på Storboda och Tygelsjö har stött på i sin utveckling. Med detta i åtanke skall ett tillfälligt nederlag i det lilla projektet inte ses som en isolerad företeelse. Det är en del i den svårmanövrerade process det innebär för en anstalt med sin respektive historia och organisationskultur att förbättra frigivningsprocesserna på sikt och för en bredare målgrupp. En anstalt som Sagsjön

med sin korta historia och sin från starten speciella målsättning har naturligtvis andra förutsättningar än vad en anstalt som Storboda har, som är äldre och som från starten har haft en helt annan tradition och inriktning.

Både Sagsjön, Tygelsjö och Storboda kan ställa sig frågan hur de kan förhindra de negativa konsekvenser som en total institution kan innebära för en lyckad frigivning. Detta skulle kunna bana väg för en innovativ och - ur ett frigivningsperspektiv - effektivare praktik. Utvecklingen på Tygelsjö och Storboda verkar ha varit positiv sedan mina senaste intervjuer. En bidragande faktor kan vara att projekten uppmärksammas genom utvärderingar, kollegiegranskning och i media. Antagligen påskyndar denna uppmärksamhet förändring inom annars svårföränderliga organisationer. Det är mycket lätt att halka tillbaka i gamla invanda banor efter projekttidens slut och det krävs krafttag och vilja att bryta ineffektiva mönster inom en organisation.

Om man på ett trovärdigt sätt vill förbättra de intagnas frigivning genom anstaltens förhållningssätt kan det vara en rimlig målsättning att ha en öppen dialog med de intagna. Det är då viktigt att benämna företeelser vid namn och vågar belysa hur saker och ting faktiskt fungerar. En förutsättning för detta är en anstaltsledning som uppmuntrar sina anställda att föra en sådan öppen kommunikation. Man kan till exempel diskutera om det är omsorg om säkerheten som ligger bakom då ett effektivt frigivningsarbete motarbetas eller om det är något annat i en organisation som försvårar innovation och förändring.

Av de tre anstalterna i denna studie är Storboda den som arbetat minst för att de intagna skall kunna upprätta nödvändiga kontakter inför frigivning. Det är den av de tre anstalterna som betonar säkerheten främst och som är mest avskuren från samhället. Den har i mycket liten

utsträckning bearbetat de negativa konsekvenser som följer en vistelse på en total institution. Det är också den anstalt som i störst utsträckning hanterar de intagna i grupp innebärande övervakning och kontroll. I samtal med de intagna – och även med personalen – återkommer Goffmans kännetecken på en total institution. Det är därför inte förvånande att de som skall driva

projektet – i huvudsak de intagna - upplever anstaltens förändringsbenägenhet som liten. Detta är ett exempel på vad Ahrne åsyftar då han hävdar att ”organisationer upprätthåller en fortsatt koordinering av verksamheten genom olika sammanhållande och auktoritetsskapande incitament” (Ahrne 1999).

SAMMANFATTNING

Syftet med denna studie har varit att undersöka hur brukarna från tre frigivningsprojekt har upplevt sina behov vid frigivning och hur verksamheterna har mött dessa behov. Syftet har även varit att förstå de processer som igångsättandet av dessa försöksverksamheter har inneburit. Detta har främst kommit att handla om anstaltens reaktion på de metoder som skulle sträva efter de intagnas empowerment eller delaktighet. Goffmans teori om totala institutioner har varit ett stöd i förklaringen av svårigheter som projekten har stött på. Studien bygger på samtalsintervjuer gjorda med deltagare och personal från projekten inför och efter frigivning.

Strategierna för att delaktiggöra de intagna har varit olika för de tre frigivningsprojekten. På två av anstalterna – Storboda och Tygelsjö har man lämnat över mycket ansvar och initiativ till deltagarna. En grupp intagna har organiserats för att påverka och ta initiativ till förbättrad frigivning. En del av dessa frigivna har tagit på sig uppgiften och vuxit in i rollen som projektens eldsjäl. Dessa eldsjäl har dock sällan haft befogenheter att kunna förbättra frigivningen för sina medbröder även om uppgiften ofta upplevts mycket stimulerande. Ett undantag har den sistnämnde eldsjälen på Tygelsjö varit som både haft kunskap, kapacitet och rörelsefrihet på anstalten. Önskan som de intagna har haft är att deras resurser skulle utnyttjas till något meningsfullt. Brist på verkliga befogenheter är en av orsakerna till att engagemanget kan mattas av. De intagna har varit frustrerade under projektens utveckling då man upplevt många hinder för praktiskt genomförande. Brist på resurser och

befogenheter är även en bidragande orsak till misslyckanden efter frigivning.

En annan strategi för att uppmuntra de intagnas delaktighet och empowerment praktiserades på projektet på Sagsjön. Man såg det som anstaltens ansvar att utrusta de intagna med de redskap som behövdes för att de skulle kunna hjälpa sig själva. Man försökte förhindra de negativa följder som följde av en vistelse på en total institution genom att uppmuntra kvinnornas kontakter med omvärlden; genom frigång; studiebesök och annat som ansågs bryta deras isolering. Innovativa metoder uppmuntrades då målet bättre frigivning ansågs kräva individuella lösningar och samarbete med omvärlden.

De behov som intagna i denna studie har erfärut inför frigivning stämmer med vad som tidigare är känt inom området; arbete, bostäder, sociala nätverk och kunskap om hur man går tillväga för att skaffa dessa. På Sagsjön visade intervjuer före och efter frigivning att man hade funnit ett antal lösningar på dessa behov genom kontakter som upprättats under strafftiden.

På Storboda har de intagnas organisering och hjälp till varandra fyllt ett behov av meningsfullhet. För att den individuella frigivningen skall fungera krävs dock att anstalten aktivt motarbetar de negativa konsekvenser som följer efter frigivning från en total institution, t.ex. genom att bryta de intagnas isolering från nödvändiga kontakter. Tygelsjöprojektet uppmuntrade liksom Storboda de intagna att bilda en grupp som skulle vara med att skapa projektet. Det fanns brister vid de intagnas frigivning gällande sociala nätverk, bostad och försörjning. Men projektet

strävade i en positiv riktning både genom uppmuntran till frigång och studiebesök och genom en ambition att försöka hjälpa de frigivna att få jobb.

De tre anstalterna som fokuserats på i denna studie har haft helt olika utgångspunkter som i hög grad har påverkat projektens inriktning och utveckling. Det är intressant men inte särskilt rättvist att jämföra de olika projekten med varandra. För Storboda som i högre utsträckning än

de andra anstalterna präglas av kontroll och isolering kommer frigivningsarbetet att vara en större uppgift än på de övriga anstalterna som är mindre isolerade. Att empowermentprojektet möter större motstånd på Storboda än på Sagsjön är inte förvånande då detta går stick i stäv med rådande organisationskultur. Det krävs krafttag om man på allvar vill förbättra de intagnas frigivningssituation i ett mer långsiktigt arbete.

KÄLLFÖRTECKNING

Adams, Robert (2003m) ”*Social Work & Empowerment?*”, Palgrave, London

Ahrne, Göran & Hedström, Peter (red), (1999) ”*Organisationer och samhälle*”, Studentlitteratur, Lund.

Bang, Henning, (1999) ”*Organisationskultur*”, Studentlitteratur, Lund.

Foucault, Michael, (2001) ”*Övervakning och Straff*”, Arkiv förlag, Lund.

Freire Paulo (1986) *Pedagogy of the Oppressed*, Penguin, Harmondsworth

Hofstede, citerad i Bang, Henning, (1999) ”*Organisationskultur*”, Studentlitteratur, Lund.

Meeuwisse, Anna: Red. Amnå, Erik, ”Medborgarnas erfarenheter – Demokratiutredningens forskarvolym V”, SOU 1999:113

Mc Cleary, Richard (1953) citerad av Goffman, Erving, (1991), ”*Asylums*”, Penguin Books, London, England.

Goffman Erving, (1991), ”*Asylums*”, Penguin Books, London, England.

Lahti – Edmark, Helene (2002), ”*Förort i fokus – interventioner för miljoner*”, Integrationsverket.

Johansson, Staffan (2001), ”Självständiga rörelser eller kommunala underleverantörer?”, CEFOS, Göteborgs Universitet.

Peterson, Kenneth (2003), ”Fängelset och den liberala fantasin. En studie om rekonstruktionen av det moraliska subjektet inom svensk kriminalvård”, Kriminalvårdsstyrelsen, Förlaget, Norrköping.

Sahlin – Andersson, Kerstin (1996), ”I styrbarhetens utmarker”, Sahlin Ingrid (red) ”Projektets paradoxer”, Lund, Studentlitteratur.

Sjöholm, Carina (1996) ”Projektets visioner och verkligheter”, ur Sahlin, Ingrid (red), Projektets paradoxer. Lund, Studentlitteratur.

Solomon, Barbara Bryant (1976) ”*Black Empowerment: Social Work in Oppressed Communities*”, Columbia University Press, New York

Sunesson, Sune förord till Foucault, Michael, (2001) ”*Övervakning och Straff*”, Arkiv förlag, Lund.

► KÄLLFÖRTECKNING ◀

Riksrevisionsverket, (1999:27) ”Effektivare kriminalvård – En hinderanalys”

BRÅ-rapport (2000:20) ”Från anstalt till livet i frihet – delrapport 1 inför muck”

BRÅ-rapport (1998:6) ”Frigivning från Fängelse”

BRÅ-rapport (2001:2) ”Efter muck. Från anstalt till livet i frihet”